

اسلام جو سياسي نظريه

از
سيد ابوالاعلیٰ مودودي

سنڌي امرالاشاعت جماعت اسلامي
والس روڊ سکر
قيمت :- ۹ آنه

فهرست

- سڀني اسلامي اصولن جو بنياد
- سياسي نظريه جي شروعات
- اسلامي اسٽيٽ جو قسم
- هڪ اعتراض
- الله جي حدن جو مقصد
- اسلامي اسٽيٽ جو مقصد
- هر چيز تي قبضو ڪندڙ اسٽيٽ
- جماعتي ۽ قانوني اسٽيٽ
- خلافت جو نظريو
- اسلامي جمهوريت جي حيثيت
- انفراديت ۽ اجتماعيت جو توازن

اسلام جو سياسي نظريو

اسلام بابت اها ڳالهه، اوهين اڪثر ٻڌندا رهندا آهيو ته ”هي هڪ جمهوري نظام آهي“

گذريل پوئين دور کان وٺي انهي ڳالهه کي ور ور ڏيئي چيو وڃي ٿو، مگر چوڪي شخص انهي کي زبان مان ڪڍن ٿا، مونکي يقين آهي ته انهن مان هزارن مان هڪ به اهڙو ناهي جنهن هن دين جو باقاعده مطالع ڪيو هجي ۽ انهي ڳالهه جي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي هجي ته اسلام ۾ جمهوريت ڪهڙي حيثيت سان آهي ۽ ڪهڙي قسم جي آهي.

انهن منجهان هڪي شخص ته اسلام جي جماعتي نظام جو ڪن ظاهري شڪلين کي ڏسي مٿس جمهوريت جو نالو چنبڙائي ڇڏيندا آهن ۽ ڪهڻا اهڙا به آهن جن جي ذهنيت ڪجهه اهڙي طور تي ٺهيل آهي جو دنيا ۾ ۽ (خاص ڪري حاڪمن ۾) جيڪا ڳالهه عام طرح مقبول هجي ان کي ڪنهن نه ڪنهن طرح اسلام ۾ موجود ثابت ڪري ڏيکارين. هنن وٽ اها مذهب جي سڀ کان وڏي خدمت آهي!

شايد هو اسلام کي انهي ڀيٽ ۾ ٻار وانگر سمجهڻ ٿا
جيڪو برباد ٿيڻ کان پوءِ رڳو انهي طرح ئي اچي سگهي
ٿو جو مٿس ڪنهن اثر واري شخص جو هٿ هجي
يا وري شايد سندن اهو خيال آهي ته اسان جي عزت
رڳو مسلمان هجڻ جي حيثيت سان قائم ٿي ٿئي ٿي سگهي
جيستين اسين پنهنجي طريقي ۾ دنيا جي ڪنهن ڄاڻو
طريقي جي اصولن جي جهلاڪ نه ڏيکاريون!

اهو انهي ذهني جو نتيجو آهي جو جڏهن دنيا
۾ اشتراڪيت (روسي اصولن) جو غلغلو بلند ٿيو ته
مسلمانن منجهان ڪن شخصن ڪارڻ شروع ڪيو ته
اشتراڪيت رڳو اسلام جوئي هڪ سڌريل قسم آهي!

۽ جڏهن ڊڪٽيٽرشپ (هٽلري طريقي) جو آواز اٿيو
تڏهن ڪن ٻين شخصن ”اطاعت امير“ ”اطاعت امير“
جون صداوتون بلند ڪرڻ شروع ڪري ڏنڻ ۽ لڳا
انهن چوڻ ته هتي سمورو جماعتي نظام ڊڪٽيٽرشپ
ٿي ٿي قائم آهي!

مطلب ته اسلام جو سياسي نظريو هن زمانو ۾ هڪ
ڪجهارت ۽ هڪ چوڻ چوڻ جو مريد بنجي
آهي جنهن منجهان هرڪا اها ڇيڙ ڪڍي ڏيکاري
پئي ٿي جنهن جي بزار ۾ ڪپت هجي.

ان ڪري ضرورت آهي ته باقاعده علمي طريقو سان
انهي ٻڌاءَ جي تحقيق ڪئي وڃي ته درحقيقت اسلام جو
سياسي نظريو آهي ڪهڙو!

انهي طرح نه رڳو انهن جدا جدا خيالن جو خاتمو ٿي ويندو جي هر طرح پڪڙيل آڻن ۽ نه فقط انهن مانهن جو منهن بند ٿي ويندو جن تازو هاڻي ڪليو ڪلايو ائين لکي پنهنجي جهالت جي ثابتي ڏيئي ڏني هئي نه (اسلام نه اصل ۾ ڪو سياسي ۽ حياتي گذارڻ جو نظام رهي ٿي ڪونه ٿو) بلڪه درحقيقت اونداعين ۾ پڻ ڪندڙ دنيا جي اڳيان هڪ اهڙي روشني ڇمڪڻ لڳندي جنهن جي هوءَ سخت حاجتمند آهي، اگرچ پنهنجي حاجتمنديءَ جو شعور نه ٿي رکي.

سڀني اسلامي اصولن جو بنياد

سڀ کان اول اها ڳالهه ذهن نشين ڪري ڇڏيو ته اسلام رڳو ڪن چڙ وچڙ خيالن ۽ چڙ وچڙ عملي طريقن جو مجموعو نه آهي جنهن ۾ هتان هتان ڪنهن قسمين شيون آڻي گڏ ڪيون ويئون هجن، بلڪه هي هڪ باضابطه نظام آهي جنهن جو بنياد ڪن مضبوط اصولن تي رکيل آهي.

سندن وڏن وڏن رڪنن کان وٺي ننڍڙن ننڍڙن جزن تائين هر هڪ ڳالهه سندس بنيادي اصولن سان منطقي ڳانڍاپو رکي ٿي.

انساني حياتيءَ جي سمورن ڀاڱن بابت هن جيترا قعدا ۽ ضابطا مقرر ڪيا آهن تن سڀني جو روح ۽ سندن جوهر هن جي اوائلي اصول کان ئي ورتل آهي انهي اوائلي اصول منجهان سڄي اسلامي حياتي پنهنجي

ڌار ڌار ٿارين ساڻ ٻاڪل اهڙيءَ طرح نڪري ٿي جهڙي طرح وڻ ۾ اوهين ڏسو ٿا ته ٻج مان ٻاڙون ۽ ٻاڙن مان شاخون ۽ شاخن مان پن ٿين ٿا ۽ خوب پکڙجي وڃن جي باوجود هن جو هڪ هڪ پن پنهنجي شاخ سان ڳنڍيل رهي ٿو.

پوءِ اوهين اسلامي زندگي جي جنهن ڀاڱي کي به سمجهڻ گهرو اوهان جي لاءِ اڻ ٿر آهي ته انهي جي ٻاڙ ڏانهن توجهه ڪريو ڇاڪاڻ ته انهي کان سواءِ اوهين هن جي روح کي لهي نه سگهندا.

اسلام بابت اوهان کي مڃمل طرح اها خبر ته ضرور حاصل آهي ته نيئن عليهم السلام جو مقصود اهوئي ڪم آهي، اهو ڪو رڳو حضرت محمد بن عبدالله صلي الله عليه وسلم جوئي مقصود نه هو بلڪ انساني تاريخ جي تمام پراڻي دور کان جيترا به نبي خدا تعاليٰ جي طرف کان آيا آهن تن سڀني جو اهوئي مقصود هو.

انهي سان گڏ اهو به مڃمل طرح اوهان کي معلوم آهي ته اهي سڀ نبي هڪ خدا جي خدائي مڃاڻن ۽ انهيءَ جي ئي بندگي ڪرائڻ آيا هئا. سڳر آءُ گهران ٿو ته انهي سرسري علم کان ڀردو کڻي اوهين ذرا اونها وڃو، ڇا لاءِ ته سڀ ڪجهه انهي ٻڙدي پٺيان لڪل آهي. چاچ ڪندڙ نگاهه وجهي چڱيءَ طرح ڏسو ته هڪ خدا جي خدائي مڃاڻن مان مقصد ڪهڙو هو ۽ فقط انهي

جي عبادت ڪرائڻ جو مطلب ڪهڙو هو ؟ ۽ آخر انهيءَ
۾ ايتري ڪهڙي ڳالهه هئي جو جيئن ئي ڪنهن الله جي
بندي مالڪم من اله غيره (الله کان سواءِ اوهان جو ٻيو
ڪوبه معبود نه آهي) جو اعلان ڪيو ته يڪدم سموريون
طاغوتون (خدائي حڪمن جي ابتڙ هلندڙ) طاقتون وڻ
جو ڪنڊو ٻنجي هن کي ڇڏي ڇڏيون ؟

جهڙوڪ ڪڏهن ڳالهه فقط ايتري ئي هئي جو جيئري اڃ
ڪلهه مسجد هي وڃي ٿي ته مسجد ۾ ڪو خدا اڳين سجدو
ڪريو ۽ هوءَ ٻاهر نڪري حڪومت وقت (جيڪا نه وقت
جي حڪومت هجي) جي وفاداري ۽ تابعداريءَ ۾
لڳي وڃي ته ڪنهن جو سڳو ڀاءُ هو، جو ايتري ننڍي ڳالهه
جي لاءِ خواه مخواهه پنهنجي وفادار رعيت جي مذهبي
آزاديءَ ۾ دخل ڏئي ڇڏيا !

اچو ته اسين تحقيق ڪري ڏسون ته خدا جي باري ۾
نبين عليهم السلام جي ۽ دنيا جي ٻين طاقتن جو اصل
جهڳڙو ڪهڙي ڳالهه ٿي هو .

قرآن ۾ هڪ هنڌ نه بلڪه تمام گهڻن هنڌن تي اها
ڳالهه صاف طرح بيان ڪئي ويئي آهي ته ڪافر ۽ مشرڪ
جن جي نبين سان لڙائي هئي ، سي الله جا منڪر نه هئا
انهن سڀني کي تسليم هو ته ” الله آهي ، ۽ اهو ئي زمين
۽ آسمان جو خالقيندڙ ۽ انهن ڪافرن ۽ مشرڪن جو
خلقيندڙ به آهي ، ڪائنات جو سمورو انتظام انهي جي
ئي اشاري سان ٿي رهيو آهي ، اهو ئي پاڻي و سائي ٿو اهو ئي

هوئن کي گردش ڏئي ٿو، انهي جي ئي هٿ ۾ سڄي چنڊ ۽ زمين سڀ ڪجهه آهن .

قل لمن الارض ومن فيها ان كنتم تعلمون سيقولون الله قل افلا تذكرون ؟ قل من رب السموات السبع ورب لعرش العظام ؟ سيقولون لله قل افلا تتقون قل من بيده ملكوت كل شي و هو يجير ولا يجار عليه ان كنتم تعلمون سيقولون لله قل فاني نسجرون (مومنون) ولئن سالتهم من خالق السموات والارض وسخر الشمس والقمر ليقولن الله فاني يوفكون .

ولئن سالتهم من خالق السموات والارض وسخر الشمس والقمر ليقولن الله فاني يوفكون ولئن سالتهم من نزل من السماء ماء فاخيا به الارض من بعد موتها ليقولن الله (عنڪڀوت ٦)

ولئن سالتهم من خلقهم ليقولن الله فاني يوفكون (زخرف ٤)

يعني ” انهن کان پڇو ته زمين ۽ ڇيڪي ۽ زمين ۾ آهي سو ڪنهن جو آهي ؟ ٻڌايو، جيڪڏهن اوهين چاڻو ٿا ”

” هو چوندا ” الله جو آهي ” چو ” پوءِ اوهين غور ۽ ڏاڏو ڪريو ؟

انهن کان پڇو ” منهن آسمانن جو ڏئي ۽ عرش عظيم جو ڏئي ڪير آهي ؟ ”

چوندا ” الله ” چو ” پوءِ اوهين انهي کان ڇڏو ٿا ؟ ”

انهن کان بچو ” هو ڪير آهي جنهن جي هٿ ۾ هر چيز جو اختيار آهي ، ۽ اهو سڀني کي پناه ڏئي ٿو مگر ڪو به سندس مقابلي ۾ ڪنهن کي پناه ڏيئي نه ٿو سگهي ، ٻڌايو جيڪڏهن اوهين چئو ٿا ؟ ”

هو ” چوندا ” الله ! ڇو پوءِ اوهين ڪهڙي ڌوڪي ۾ وڌا ويا آهيو ؟ ”

جيڪڏهن اوهين انهن کان بچو نه ” ڪنهن آسمانن ۽ زمينن کي پيدا ڪيو آهي ؟ ۽ ڪنهن سڄ ۽ چنڊ کي پنهنجي فرمان جو تابع بنائي ڇڏيو آهي ؟ ”

هو ضرور چوندا ته ” الله ! ” پوءِ آخر هي ڪيڏانهن پڻڪايا پيا وڃن ! ۽ جيڪڏهن اوهين انهن کان بچو نه ” ڪنهن آسمان مان پاڻي لٽو ۽ ڪنهن مٿل زمين کي اڀڙڻ بخشيو ؟ ”

هو ضرور چوندا الله !

۽ جيڪڏهن اوهين کائڻ پچو ته ڪين ڪنهن پيدا ڪيو ! ضرور چوندا ” الله ! ” پوءِ آخر هي ڪيڏانهن پڻڪايا ٿا وڃن ! انهن آيتن مان اها ڳالهه چٽي طرح ثابت ٿي وڃي ٿي ته الله تعاليٰ جي هجڻ ۾ ۽ انهيءَ جي خالق هجڻ ۽ زمين آسمان جي مالڪ هجڻ ۾ ڪوبه اختلاف ڪونه هو ، ماڻهو انهن ڳالهين کي از خود مڃيندا هئا ، انڪري ظاهر آهي ته انهن ئي ڳالهين کي مڃائڻ جي لاءِ ته نبين جي اچڻ جي ضرورت هئي ئي ڪانه .

هاڻي بچو ته نبين جي آمد ڇا لاءِ هئي ۽ جهڳڙو

ڪهڙيءَ ڳالهه جو هو؟ قرآن شريف چوي ٿو ته سمورو جهڳڙو انهي ڳالهه تي هو ته نبي چوندا هئا ته جيڪو اوهان جو زمين جو ۽ آسمان جو خالق ۽ پالڪ آهي اهوئي اوهان جو رب ۽ الله ۽ آهي، انهي کان سواءِ ڪنهن کي الله ۽ رب نه مڃيو، مگر دنيا انهي ڳالهه کي مڃڻ لاءِ تيار نه هئي.

اچو ته وري ٻه ڇاڇ ڪريون ته انهي جهڳڙي جي ته ۾ ڇا آهي؟ الله مان ڪهڙي مراد آهي؟ رب ڪنهن کي چون ٿا؟ نين ڇا لاءِ انهي ڳالهه تي زور هو ته الله کي ئي الله ۽ رب مڃيو؟ ۽ دنيا ڇو انهي تي لڙڻ لاءِ ڪڙي ٿيندي هئي؟

الله جي معنيٰ اوهين سڀ ڄاڻو ٿا ته ”معبود“ آهي مگر معاف ڪجو، معبود جي معنيٰ اوهان کان وساري ويئي آهي، معبود جو اکر عبد مان نڪتل آهي، عبد بندي ۽ غلام کي چون ٿا، عبادت جي معنيٰ رڳو هوجا جي ڪاڌ آهي، بلڪ بندي ۽ غلام جو ڪا حياتي غلاميءَ ۽ بندگيءَ ۾ گذاري ٿو ما پوري جي پوري سراسر عبادت آهي، خدمت لاءِ بيهن، عزت طور هٿ پٺڏڻ مالڪ اڳيان سر جهڪائڻ فرمان برداري ۽ ڊوڙ ڊڪ ۽ ڪوشش ڪرڻ، جنهن جنهن ڪم جو اشارو ٿئي ان کي بجا آڻڻ، جيڪي ڏٺي گهري سڄو پيش ڪرڻ، سندس طاقت ۽ جبروت جي اڳيان ذلت ۽ عاجزي اختيار ڪرڻ، جيڪو قانون هو بنائي ان جي

تابعداري ڪرڻ. جنهن جي خلاف هو حڪم ڏئي ان تي چڙهائي ڪرڻ، جتي هن فرمان هجي اتي سر به وڌائين. اهو عبادت جو اصل مفهوم آهي، ماڻهوءَ جو اصل معبود در حقيقت اهوئي آهي جنهن جو عبادت هو اهڙي طرح سان ڪري ٿو. ۽ ”رب“ جو مفهوم ڪهڙو آهي؟ عربي زبان ۾ رب جي اصلي معنيٰ هالطهار جي ئي ڪئي وڃي ٿي انڪري رب جي معنيٰ مالڪ ۽ آقا به ٿي، جيئن ته ”ربي محوري“ مالڪ جي مالڪ کي رب المال ۽ گهر جي مالڪ کي رب الدار چوندا آهن.

انسان جنهن کي پنهنجو رازق ۽ پنهنجو مربي سمجهي جنهن کان نوازش ۽ سرفرازيءَ جي اميد رکي، جنهن کان عزت ۽ ترقيءَ ۽ اسن جو اسيدوار هجي، جنهن جي لطف واري نگاهه جي ڦري وڃڻ کان ڊپ ڪري ته منهن جي حياتي بگڙي ويندي، جنهن کي پنهنجو آقا ۽ مالڪ مقرر ڪري، ۽ جنهنجي فرمانبرداري ۽ تابعداري ڪري اهوئي دين جو رب آهي. انهن ٻنهي لفظن جي معنيٰ تي نگاهه رکو ۽ هوءَ غور سان ڏسو، انسان جي مقام ۾ اها دعويٰ ڪري ڪور ٿو بيهو، سگهي ته آءٌ تنهنجو اله آهيان، ۽ آءٌ تنهنجو رب آهيان، منهنجي بندگي ۽ عبادت ڪر، ڇا وڻ؟ پٿر؟ داريا جانور؟ سج؟ چنڊ، تارا؟ ڪنهن به اها همت آهي جو هو

انسان جي اڳيان اچي اها دعوا پيش ڪري سگهي؟
 ۽ هرگز نه.

اهو فقط انسان ئي آهي جو انسان جي مقابل ۾
 خدائي جي دعويٰ ڪري اٿي ٿو ۽ اٿي سگهي ٿو،
 خدائي جي هوس انسان جي ئي سر ۾ سمائجي سگهي
 ٿي، انسان جي ئي حد کان وڌيل مرتبي جي خواهش
 يا فائدي حاصل ڪرڻ جي خواهش کيس انهي ڳالهه
 تي آپاري ٿي ته هو ٻين انسانن جو خدا بنجي، انهن
 کان پنهنجي زندگي ڪرائي، انهن جا سر پنهنجي
 اڳيان جهڪرائي انهن تي پنهنجو حڪم هلائي، انهن
 کي پنهنجي خواهش جي حاصل ڪرڻ جو هٿيو بنائي.

اهو خدا پنهنجي لذت اهڙي آهي جو انهي کان
 وڌيڪ ڪا به لذت ڇڏي ڇڏي ٿو انسان دريافت نه ڪري
 سگهيو آهي، جنهن کي به ڪجهه طاقت، يا دولت، يا
 چالاڪي ۽ هوشياري، يا ڪنهن به قسم جو زور حاصل
 ٿئي ٿو. سو ائين ئي گهريلو نه پنهنجي قدرتي ۽ حائر
 حدن کان اڳتي وڌي وڃي ۽ آس پاس جا انسان
 جيڪي سندس مقابل ۾ هيٺ يا غريب، يا بي وقوف
 يا ڪنهن به حيثيت ۾ ڪمزور هجن تن تي پنهنجي
 خدائي جو سڪو چمائي ڇڏي. اهڙي قسم جا خدائي
 جو هوس رکندڙ ماڻهو ٻن طرحن جا ٿيندا آهن ۽ ٻه ڌار
 ڌار ريتا اختيار ڪندا آهن، هڪڙو قسم انهن ساڻهن
 جو آهي جن ۾ وڌيڪ جرئت ٿيندي آهي يا جن وٽ

خدا جي ڏاڪي ڄمائڻ جي واسطي ڪهڙا ذريعا ٿيندا آهن انڪري هو سنئون سڌو پنهنجي خدائيءَ جي دعوا ڪندا آهن ، مثلاً هڪڙو اهو فرعون هو جنهن پنهنجي بادشاهي ۽ پنهنجي لشڪرن جي آڌار تي مصر جي رهاڪن کي چئي ڏنو ته انا ربڪو الله اعليٰ (آءٌ اوهان جو سڀ کان مٿاهون رب آهيان) ۽ ما علمت لڪم من الله غوري (آءٌ نٿو ڄاڻان ته مون کان سواءِ اوهان جو ڪو ٻيو به الله آهي) جڏهن حضرت موسيٰ هن وٽ پنهنجي قوم جي آزادي جي گهر پيش ڪئي ۽ کيس چيو ته تون پاڻ به الله العالمين جي بندگي اختيار ڪر ، ته هن چيو ته آءٌ توکي جيل ۾ موڪلڻ جي طاقت رکان ٿو انڪري تون مون کي الله ڪري مڃ ، لئن اتخذت الها غيري لا جعلنڪ من المسجونين .

اهڙيءَ طرح هڪڙو اهو بادشاهه هو جنهن سان حضرت ابراهيم جو بحث ٿيو هو . قرآن ۾ انهي جو ذڪر جن لفظن سان آيل آهي انهن کي ذرا غور سان پڙهو .
 الم تر الي الذي حاج ابراهيم في ربه ان الله الملك
 اذ قال ابراهيم ربي الذي يحيي ويميت قال انا حي و اميت
 قال ابراهيم فان الله ياتي بالشمس من المشرق فأت بها
 من المغرب فبهت الذي كفر (پوره ۳۵)

يعني تون انهي شخص کي ڏٺو ، جنهن ابراهيم سان هن باري ۾ حجت ڪئي ته ابراهيم جو رب ڪير آهي ؟
 ۽ اها حجت ڇو ڪئي ؟ هن ڪري جو الله هن کي

حڪومت ڏني هئي، جڏهن ابراهيم چيو ته منهنجو رب
 اهو آهي جنهن جي هٿ ۾ حياتي ۽ موت آهي،
 ان تي هن جواب ڏنو ته زندگي ۽ موت ته منهنجي
 هٿ ۾ آهي، ابراهيم چيو ته، چڱو، الله ته سچ کي
 اڀرندي جي طرف کان اڀاري ٿو، تون ذرا الهندي جي
 طرف کان اڀاري ڏيکار!، هي ٻڌي هو ڪافر هڪو ٻڪو
 رهجي ويو.

ته غور ڪريو، هو ڪافر هڪو ٻڪو ڇو رهجي
 ويو؟ هنڪري جو جو هو الله جو منڪر نه هو، هو هن
 ڳالهه جو به قائل هو ته ڪائنات جو فرمان روا الله ئي آهي
 سچ کي اهو ئي اڀاري ٿو ۽ اهو ئي لاهي ٿو، جهڳڙو هن
 ڳالهه ۾ نه هو ته ڪائنات جو مالڪ ڪير آهي، بلڪ
 انهي ڳالهه، هو ته انسانن جو خاص ڪري بابل جي رهاڪن
 جو مالڪ ڪير آهي!

هو الله هجن جي دعوا نه رکندو هو بلڪ هن ڳالهه
 جي دعوا رکندو هو ته هن ملڪ جي رهاڪن جو رب آهي
 آهيان ۽ اها دعوا انهي بنا تي هئي جو حڪومت سندس
 هٿ ۾ هئي، ماڻهن جي جانين تي هو قبضو رکندڙ
 هو پنهنجي پاڻ ۾ اها طاقت ڏٺائين ٿي ته جنهن کي
 وڏي قاسمي تي لٽڪائي ڇڏيان ۽ جنهن جي وڏي جان
 بخش ڪري ڇڏيان. هو سمجهندو هو ته منهن جي
 زبان قانون آهي ۽ منهنجو حڪم سموري رعيت تي
 هلي ٿو، انهي ڪري حضرت ابراهيم کان هن جي

گهر اها هئي ته مون کي رب ڪري سڃ ، منهن جي
بندگي ۽ عبادت ڪر .

مگر جڏهن حضرت چيو ته آءُ ته انهيءَ کي رب
مڃيندس ۽ انهيءَ جي بندگي ۽ عبادت به ڪندس جو رب
آهي ۽ جنهن جي عبادت هي سڃ ڪري رهيو آهي ، هو
حيران رهجي ويو . انهي ڪري حيران رهجي ويو ته
اهڙي شخص کي ڪيئن هوريءَ طرح مڃايان !

اها خدائي جنهن جي فرعون ۽ نمروڊ دعوا
ڪئي هئي ما ڪا رڳو انهن ٻن ماڻهن تائين محدود ڪانه
هئي ، دنيا ۾ هر هنڌ فرمان روائن جي اهاڻي دعوا هئي
۽ اهاڻي دعوا آهي .

ايران ۾ بادشاه جي لاءِ خدا ۽ خداوند جا لفظ ڪم
آيندا هئا ۽ انهن جي اڳيان بندگيءَ جون سڀئي رسمون
بجا آنديون وينديون هيون ، هوڏانهن ڪو به ايراني انهن
کي خدائي خدا يگان (يعني الله) ڪونه سمجهندو هو
نڪي هو خود انهي جا دعويدار هئا .

اهڙيءَ طرح هندستان ۾ فرمان روا خاندان انهن جا
لسب ديوتائن سان ملائيندا هئا ، جيئن ته سورج بنسي ۽
چندر بنسي اڄ تائين مشهور آهن . راجا کي ” ان داتا “
يعني رازڪ سڏيو ويندو هو ، ۽ هن جي اڳيان سجدا ڪو
ويندا هئا . توڙي جو پرميشر هجڻ جي دعوا نڪي
ڪنهن راجا کي هئي لڪي پرڃا (رعيت) ئي ائين
سمجهندي هئي .

اهڙوئي حال دنيا جي ٻين ماڻهن جو به هو ۽ اڄ به آهي، هنن فرمان روائن جي لاءِ الله ۽ رب جي معنيٰ جهڙا لفظ هيٺلڙي صفا چٽا ڳالهائيا ويا وڃن اتي به روح اهوئي ساڳيو آهي جو انهن لفظن جي مطلب به آهي.

انهي قسم جي خداوندي جي دعوا لاءِ اهو ضروري نه آهي ته ماڻهون صاف لفظن ۾ الله ۽ رب هجڻ جي ئي دعوا ڪري، اهي سڀ شخص جي انسانن تي انهي مرتبي، انهي فرمان رواڻي ۽ حڪمراني ۾ انهي مالڪي ۽ خداونديءَ کي قائم ڪن ٿا جنهن کي فرعون ۽ نرود قائم ڪيو هو، سي دراصل الله ۽ رب جي معنيٰ ۽ مطلب جي دعوا ڪن ٿا، پوءِ ڪٿي لفظي دعوا نه ڪن ۽ اهي سڀ ماڻهو، انهن جي تابعداري ۽ بندگي ڪن ٿا سي هر حالت ۾ سندن اله ۽ رب هجڻ تسليم ڪن ٿا، (سيهڻ ٿا) پوءِ ڪٿي زبان مان هو اهي لفظ نه چون

مطلب ته هڪڙو قسم انسانن جو اهو آهي جو سڌيءَ طرح پنهنجي الله ۽ رب هجڻ جي دعوا ڪري ٿو، ٻيو قسم اهو آهي جنهن وٽ ايتري طاقت ڪانه هوندي آهي نڪي ايترا وسيعا هوندا آهن جو پاڻ اهڙي دعوا ڪري البت چالڪيءَ ۽ فريب ڪاريءَ جا مٽيار هوندا آهن، جن مان هو عام انسانن جي دل ۽ دماغ تي چادرو ڪري سگهن ٿا.

سو انهن وسيلن کان ڪم وٺي هو ڪنهن روح، ڪنهن ديوتا، ڪنهن بت، ڪنهن قبر، ڪنهن تاري

ڪهن وٺ ڪي الله پٺاڻي ڇڏيندا آهن، ۽ ماڻهن ڪي چوندا آهن ته هي اوهان کي ڦاٽي ۽ قصبان رسائڻ تي قادر آهن، هي اوهان جي حاجت رواني ڪري سگهن ٿا، هي اوهان جا والي ۽ سنڀاليندڙ ۽ مددگار آهن، انهن کي خوش نه ڪندا ته هي اوهان کي ڏڪارڻ ۽ بيمارين ۽ مصيبتن ۾ مبتلا ڪري ڇڏيندا هنن کي خوش ڪري حاجتون گهرندا ته اوهان جي مدد ڪي پهچندا مگر انهن کي خوش ڪرڻ ۽ انهن کي توهانجي حال ڏي مٽجھ ڪرڻ جا طريقا اسان کي معلوم آهن، انهن تائين پهچڻ جو وسيلو اسين ئي ڏيئي سگهون ٿا، اسان جي بزرگيءَ کي مڃيو، اسان کي خوش ڪري ۽ اسان جي هٿ ۾ پنهنجي جان، مان، آبرو سڀ ڪجهه ڏيئي ڇڏيو.

ڪئين پوڦوق انسان انهيءَ چار ۾ ڦاسي وڃن ٿا ۽ ان ريت ئي ڪوڙن خدائن جي ۽ انهن پروهن پوچارين ۽ مجاورن جي خداوندي قائم ٿيندي آهي. انهي قسم جا ٻيا شخص به آهن جي نجوم ۽ فال وٺڻ ۽ تعويذون ڏاڳن ۽ منترن جا وسيلو اختيار ڪندا آهن.

ڪي ٻيا شخص آهن جي الله جي بندگيءَ جو اقرار نه ڪندا آهن مگر چوندا آهن ته اوهين سڌيءَ طرح الله تائين پهچي نٿا سگهو، هن جي بارگاه تائين پهچڻ جو وسيلو اسين آهيون، عبادت جون رسمون اسان

جي ئي وسلي مان ادا ٿيند بون ۽ اوهاڻ جي چمن
کان وٺي سرڻ تائين هر ڪا مذ هبي رسم اسان جي مٿن
سان سر انجام ٿيندي !

ڪجهه ٻيا ماڻهو آهن جي الله جي ڪتاب جا وڏا
ڄاڻو بڻجي ويندا آهن عام ماڻهن کي انهي جي علم کان
محروم ڪري ڇڏيندا آهن ۽ خود پنهنجي خيال ۾
خدا جي زبان بڻجي حلال ۽ حرام جا ڪم ڏيڻ شروع
ڪري ڏيندا آهن ۽ ان طرح سندن زبان قانون بڻجي
ويندي آهي ۽ هو انسانن کي خدا بد راڻ خود پنهنجي
حڪم جو تابع بنائي ڇڏيندا آهن ۽ اهو ئي بنياد آهي
انبي برعصيت ۽ پاڻعيت جو جيڪا قسمين قسمين
نالن ۽ صورتن سان قديم زماني کان وٺي اڄ ڏينهن
تائين دنيا جي ڌار ڌار ڪنڊن ۾ ڪوٺريل آهي جنهن جي ئي
وسيلي ڪيترن خاندانن نسلن ۽ طبقتن عام انسانن تي
پنهنجي اڳواڻي جو سڪو چمائي رکيو آهي.

انهي نظر سان جڏهن اوهين ڏسندا ته اوهان
کي معلوم ٿيندو ته دنيا ۾ فتنن جي اصل جڙ ۽ فساد
جو اصلي بنيادي چشمو ”انسان تي انسان جي خدائي“
آهي پوءِ ڪٿي اها سڻهن سڌي هجي ۽ يا ڪنهن ور
وڪڙ سان هجي ۽ انهيءَ کان ئي خرابيءَ جي شروعات ٿئي
ٿي ۽ انهيءَ کان ئي اڄ به زهر وارا چشما ڦٽي رهيا آهن.
الله تعاليٰ ته خير انسان جي فطرت جا سمورا راز
ڄاڻي ٿي ٿو پر هاڻي ته هزار ورهين جي تجرب منجهان

خو اسان تي به اها حقيقت ڪلي چڪي آهي ته انسان
ڪنهن نه ڪنهن ڪري الله ۽ رب مڃڻ بنا رهي نٿو
سگهي. ڪو به سندس جيئن مشڪل آهي جيڪڏهن هن
جو ڪو الله ۽ رب نه هجي، جيڪڏهن هو الله کي نه
مڃيندو ۽ تڏهن به سندس اله ۽ رب کان چوڻڪا رو
نه ٿيندو بلڪه انهي صورت ۾ گهڻائي اله ۽ رب سندس
ڪنڌ تي چڙهي ويندا!

غور سان ڏسو، ڇا روس ۾ ڪميونسٽ پارٽي
جي سياسي مجلس (Political Bureau) جا رڪن روس
جي رهائڪن جا رب ۽ اله نه آهن؟ ۽ ڇا اسٽالين
سندن رب الله رباب ناهي؟ روس جو ڪهڙو ڳوٺ ۽
ڪهڙو ڀوڪ جو فارم آهي جتي ”هن روسين جي خدا“
جي تصوير موجود نه هجي؟ هينئر ٻوليون جي جنهن حصي
تي روس قبضو ڪيو آهي انهي ۾ ”سويت سسٽم“
(روسي قانون) جي شروعات اوهان کي خبر آهي ته
ڪٿي ٿي؟ اسٽالين جو وڏو تصورون هزارن جي تعداد
۾ آڏيون ويون، ڳوٺ ڳوٺ ۾ پهچايون ويون، ته سڀ
کان اول هو پنهنجي ”اله العظم“ ۽ ”رب الڪبير“
کان واقف ٿي وڃن ته پوءِ کين بالشويڪي دين ۾ داخل
ڪيو وڃي.

سوال اهو آهي ته هڪڙي انسان تي ايترو زور
ڇو ڏنو وڃي؟ ڪهڙو سبب آهي جو هڪڙي

شخص کي، پوءِ کٽي هو جماعت (Community) جي نمائندگي ڪري رهيو هجي. ڪروڙن انسانن ۽ سندن روحن تي اهڙي طرح ڇاٽي ڇڏيو وڃي جو هن شخصيت جو جبروت، هجي ڪيرائي سندن رڳو رڳو ويهي وڃي؟

انهي ئي طريقي سان ته دنيا ۾ هڪ انسان جي حڪومت قائم ٿي ٿئي، انهن ئي ته انسان انسانن جو بت خدا بنجي ٿو، اهي ئي ته اهي ڍنگ آهن جن مان فرعونيت ۽ زاريت ۽ قيصرت جون چڙون هر زماني ۾ پائدار ٿيون آهن!

اهڙي طرح اٽليءَ کي ڏسو، اتي فئسست گرانڊ ڪائونسل الاءِ هن جو مجمو آهي ۽ مسولني سندن سڀ کان وڏو الله، جرمنيءَ ۾ نازي پارٽيءَ جا ليڊر الاءِ هن ۽ هٽلر سندن الله ڪبير، انگلنڊ ۾ سندس جمهوريت جي باوجود بلٽڪ آف انگلنڊ جي ڊائريڪٽرن ۽ ڪجهه مٿاهين طبقي جي اميرن ۽ مدبرن ۾ پنهنجا الاءِ رکي ٿو، امريڪا ۾ وال اسٽريٽ جا ڪي مٿ جيترا سر مائيدار معوري ملڪ جا رب ۽ الله ٻيل آهن!

مطلب ته اوهن جيڏانهن به نظر ڦيرائيندا ته ڪٿي هڪ قوم ٻيءَ قوم جي الاءِ آهي، ڪٿي هڪ طبقو ٻين طبقن جو الاءِ آهي، ڪٿي هڪ پارٽيءَ الهيت ۽ راويت جي هنڌ تي قبضو ڪري ڇڏيو آهي ۽ ڪٿي

هڪ ڊڪٽيٽر ما علمت لڪم من اله غوري جو ڏي ورو
ڏيئي رهيو آهي ، انسان ڪنهن هڪڙي هنڌ به اله کان
سواءِ رهيل نه آهي.

وري انسان تي انسان جي خدائيءَ قائم ٿيڻ جو
نتيجو ڪهڙو ٿئي ٿو؟ اهوئي هڪ ، جو هڪ ڪميني،
ٿوريءَ ڪجهه وارب ماڻهوءَ کي پوليس ڪمشنر بنائڻ
يا هڪ جاهل ۽ چوڻيءَ نظر واري انسان کي وزير اعظم
بنائڻ جو نتيجو نڪرندو آهي.

اول ته خدائيءَ جو نشو وٺي ڪجهه اهڙو آهي جو
انسان انهي شراب کي پيئڻ بعد ڪڏهن به پنهنجي
ضابطي ۾ رهي نٿو سگهي ، ۽ جيڪڏهن سمجهو ڪٿي
ته هو ضابطي ۾ رهي به وڃي ، ته خدائي جا فرائض پورا
ڪرڻ جي لاءِ جنهن علم جي ضرورت آهي ۽ جنهن
بي عيوضي ، بي مطلبي ۽ بي نيازي جي ضرورت آهي
ما انسان ڪٿان اٿيندو؟

اهوئي سبب آهي جو جتي جتي انسان جي الهيت
۽ ربوبيت قائم ٿي ، اتي ظلم ، گمراهي ، نا جائز فائده
اڍنگائي ، اڻ سڌائيءَ ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾
واٽ لهي ٿي ورتي ، اتي انساني روح پنهنجي قدرتي
آزاديءَ کان ضرور محروم ٿيو ، اتي انسان جي دل ۽
دماغ تي ۽ منهنجي پيدايشي قوتن ۽ صلاحيتن تي
اهڙيون بندشون لڳي ويون جن انسان جي واڌاري ۽
سڌاري کي روڪي ڇڏيو.

ڪيتري نـا قدر سچ فرمايو انهي سچي ۽ تصديق ٿيل
رسول صلي الله عليه وسلم تـ:۔

قل الله عز و جل اني خلقت عبادي حنفاء فجاء نهم
الشياطين فاحتا لتهم من دينهم و حرمت عليهم ما احللت لهم
(حديث قديمي)

(الله تعاليٰ عز و جل فرمائي ٿو تـ مون پنهنجن
بندن کي صحيح فطرت تي پيدا ڪيو ۽ هو شيطانن
هنڪي اچي گهريو ۽ کين فطرت جي سڌي ۽ واٽ کان
ڀڳائي ورتائون ۽ جيڪي مون هنن لاءِ حلال ڪيو
هو تنهن کان اڳ شيطانن هن کي محروم
ڪري ڇڏيو!)

جئن آءٌ مٿي عرض ڪري چڪو آهيان ۽ اها اها
چيز آهي جا انسان جي سمورين مصيبتن ۽ سندن
سمورين تباهين ۽ سندن سمورين محرومين
جي اصل ٻاڙ آهي ۽ اها سندن ترقي ۽ اصل رڪاوٽ
آهي ۽ اهو اهو روڳ آهي جو سندن اخلاق ۽ سندن
روحانيت کي ۽ سندن علمي ۽ فڪري قوتن کي ۽
سندن تمدن ۽ سندن رهڻي ۽ ڪهڻي کي سندن
سياست ۽ سندن روزگار کي ۽ ٿوري ڳالهه تـ سندس
” انسانيت “ کي سلهم وانگر ڪائي ويو آهي ۽ تمام پراڻي
زماني کان ڪائي رهيو آهي ۽ اڄ تائين ڪائيندو
پيو وڃي!

انهي روڳ جو علاج من کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ناهي
 ته انسان سمورن رين ۽ سمورن لادن جو انڪار ڪري
 فقط الله کي پنهنجو اله ۽ فقط رب العلمين کي پنهنجو
 رب ٺهرائي. انهي کان سواءِ ڪو به ٻيو رستو هن جي
 چوٽڪاري جو ڪونهي، ڇو ته اتي دين ۽ خدا جو منڪر
 پنجني به ته هو لادن ۽ رين کان چوٽڪارو حاصل ڪري
 نه ٿو سگهي!

اهو ئي اهو بنيادي سڌارو هو، جو نئين سڳورن
 عليهم السلام انساني زندگيءَ ۾ ڪيو، اها دراصل
 انسان تي انسان جي خدائي هئي، جنهن کي لادن جي
 لاءِ هي شخص آيا، سندن اصلي ڪم ئي اهو هو ته
 انسان کي هن ظالم کان، هنن ڪوڙن خدائن جي بندگي
 کان، هن گمراهيءَ ۽ ناجائز فائدي کان چوٽڪارو ڏيارين.
 هنن جو مقصد اهو هو ته جيڪي انسان انسانيت
 جي حد کان اڳتي وڌي ويا آهن ۽ تن کي ڏکي ۽
 ري انهي حد ۾ واپس پهچائون ۽ جيڪي انهي حد
 کان هيٺ ڪيرايا ويا آهن تن کي اڀاري انهي حد تائين
 کڻي آڻين ۽ سڀني کي حياتي گذارڻ جي هڪ اهڙي
 بندوبست جو پابند بڻائين جنهن ۾ ڪو به انسان نڪي
 ڪنهن انسان جو بندو هجي، نڪي سائين، بلڪ سڀ
 هڪ الله جا بنڊا بڻجي وڃن.

شروع کان جيترا به نبي دنيا ۾ آيا انهن سڀني جو

هڪ ئي ٻيڳام هو ■ اهو هو ته يا قوم اعبدا الله ما لكم
من اله غيره (انسانوا الله جي بندگي ڪريو ■ انهيڪان
سواء ڪوبه توهان جو الله ناهي)

اهو ئي حضرت نوح (ع) چيو ، اهو ئي حضرت صالح
چيو ، اهو ئي حضرت شعيب چيو ، (ڏسو صورت هون
رضوع ۴-۵-۶-۸)

انهي جو ئي اعلان محمد عربي صلي الله عليه وسلم
ڪيو آهي :-

انما انا مفذر و ما من اله الا الله الواحد القهار رب
السموات والارض وما بينهما (ص ۵)

ان ربكم الذي خلق الذي خلق السموات والارض
والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامر الله الخلق و
الامر (اعراف ۷)

اذ لكم الله ربكم لا اله الا هو خالق كل شيء عفا عبوده
وهو على كل شيء وكيل (انعام ۱۳)

و ما امروا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين حنفاء (البينه)
تعالوا الي كلمه سواء بيننا وبينكم الا نعبد الا الله ولا نشرك
به شيئا ولا يتخذ بعضنا اربابا من دون الله (آل عمران)

آء اوهان کي خبردار ڪرڻ آيو آهيان ، ڪو به اله
ناهي ، سواء انهي هڪ الله جي ، جو سڀني تي غالب
آهي ، جو رب آهي آسمانن ۽ زمينن جو ۽ انهي هر
ڪنهن شيء جو ، جا آسمانن ۽ زمين جي وچ ۾ آهي .

هڪ سان اوهان جو رب الله آهي جنهن پيدا ڪيو
 آهي آسمانن ۽ زمينن کي ۽ سج ۽ چنڊ ۽ تارن کي،
 سڀ انهي جي حڪم جي تابع آهن، خبردار، خلق به
 انهي جي آهي ۽ حڪومت به انهي جي. (صورت اعراف)
 اهو ئي آهي الله اهو ئي توهان جو رب آهي ۽ انهيءَ
 کان سواءِ ڪو به الله ڪونهي، اهو هر شئي جو خالق
 آهي، انڪري اوهين انهي جي بندگي ڪريو ۽ هو هر
 شيءِ تي نگهبان آهي. (صورت انعام)

انهن کي ڪو به حڪم نه ڏنو ويو، سواءِ هن جي
 ته الله جي بندگي ڪن، سڀني کي ڇڏي فقط هن جي
 تابعداري ڪن، (صورت البقره)

اچو هڪ ڳالهه جي طرف ڄا اسان جي ۽ اوهان جي
 وچ ۾ هڪ جهڙي آهي، اها هيءَ ته الله کان سواءِ
 ڪنهن جي به بندگي نه ڪريون ۽ خدائسي ۾ ڪنهن
 کي هن جو شريڪ نه بڻايون ۽ اسان منجهان ڪو به
 ڪنهن کي به خدا کان سواءِ پنهنجو رب نه بڻائي.
 (صورت آل عمران)

اهو اهو ڏيڍو رو هو جنهن انسان جي روح ۽ سندس
 عقل ۽ فڪر ۽ سندس ذهني ۽ جسمي قوتن کي غلاميءَ
 جي انهن بندشن کان آزاد ڪرايو جن ۾ هو جڪڙيل
 هئا ۽ اهي ٻار هئڻ تان لڳائون، جن هيٺان هو
 ڊپيل هئا.

اهو انسان جي لاءِ سچو ۽ سچي آزاديءَ جو چارو هو ، محمد رسول الله (ص) جي انهيءَ ئي ڪارنامي بابت قرآن شريف ۾ ارشاد فرمايل آهي ته ، يَضَع عَنْهُمْ اَصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ (يعني هي انهن مٿان اهي بار لاهي ٿو جي انهن تي لڏيا هئا ۽ انهن پنڌن کي ڪپي ٿو جن ۾ هو ڪڍيل هئا)

سياسي نظريه جي شرعيات

نهن سڳورن ع انسانن جي حياتيءَ جي واسطي جيڪو بند و بست رٿيو تنهن جو مرڪز ۽ محور ، مندمن روح ۽ جوهر اهو ئي عقيدو آهي ۽ انهيءَ ئي ئي اسلام جي سياسي نظريه جو بنياد به قائم آهي.

اسلامي سياست جو پهريون اصول اهو آهي ته حڪم ڏيڻ ۽ قانون بنائڻ جا اختيار سمورن انسانن کان هر هڪ کان جدا خواه سموريءَ طرح ڪسي ڇڏيا وڃن ۽ ڪنهن به شخص کي اهو حق نه ڏنو وڃي ته هو (پنهنجي طرفان ڪو) حڪم ڏئي ۽ ٻيا انهي جي تابعداري ڪن ۽ هو قانون بڻائي ۽ ٻيا انهي جي پابندي ڪن ۽ اهو اختيار فقط الله تعاليٰ کي آهي.

ان الحڪم الا لله امر الله تعبدوا له اياه ذالڪ دين القيم (يوسف ه)

يقولون هل لنا من الامر شيء قل ان الامر كله لله.
(آل عمران ۱۶)

ولا تقولوا لما تصف السنتكم الكذب هذا حلال و هذا
حرام (النمل ۱۵)

و من لم يحكم بما انزل الله فاولئك هم الظالمون.
(مائده ۵)

(يعني حكم الله ڪان سواء ڪنهن ٻئي جو ٺاهي ،
انهي جو فرمان آهي ته هـن ڪـان سواء ڪنهن ٻي ٻئي
جي بندگي نه ڪريو ، اهوئي صحيح دين آهي.
(سورت يوسف)

هو ڇڻ ٿا ته اختيارين ۾ اسان جو به ڪجهه حصو
آهي؟ ڇو ته اختيار تمورا الله جي هٿ ۾ آهن.

پنهجي زبانن مان ائين ئي غلط سلط نه چئي ڇڏيندا ڪريو
ته هي حلال آهي ۽ هي حرام.
(سورت نحل)
جيڪي ماڻهون خدا تعاليٰ جي نازل ڪيل شريعت موجب
فيصلو نه ڪن سي ئي در حقيقت ظالم آهن.
(سورت مائده)

انهي نظر به موجب حاڪميت (Sovereignty) فقط
خدا تعاليٰ جي آهي قانون ٺاهيندڙ (Lawgiver) فقط
خدا تعاليٰ آهي ، ڪو به انسان ، خواه هو نبي ئي ڇو
نه کڻي هجي ، پنهنجي سر (پنهن جي طرفان) حڪم
ڏيڻ منع ڪرڻ جو حقدار نه آهي ، نبي خود به چئي ٿو
ته آءُ الله جي حڪم جي ئي ڀروي ڪريان ٿو جو مون تي
وحي ڪيو وڃي ٿو.)

عام انسان امي جي تابعداري تي فقط انهي ڪري مقرر آهن جو هو پنهنجو حڪم نه ۽ پاڪ خدا جو حڪم بيان ڪري ٿو:-

- ۱- وما ارسلنا من رسول الا ليطيع باذن الله.
(النساء ۹)
- ۲- اولئك الذين آتيناها الكتاب والحكم والنبوت
(انعام ۱)
- ۳- ما كان بشران يوتيه الله الكتاب والحكم والنبوت
ثم يقول للناس كونوا عبادا لي من دون الله ولكن
كونوا رعاي. (آل عمران ۸)
- ۱- اسان ڪو به رسول نه موڪليو آهي مگر انهي
لاءِ ته الله تعاليٰ جي اجازت (Sanction) سان سندس
تابعداري ڪئي وڃي. (سورت نساء)
- ۱- اهي نبي اهي شخص آهن جن کي اسان پنهنجن جو
ڪتاب ڏنو، حڪم (Authority) مان سرفراز ڪيو
نبوت عطا ڪئي. (سورت انعام)
- ۳- ڪنهن به انسان جو اهو وڙ نه آهي ته الله کيس
ڪتاب ۽ حڪم ۽ نبوت مان سرفرازي ۽ هو ماڻهن
کي انهن چوي ته اوهين خدا تعاليٰ بد ران منهنجا ٻندا
ٻڌجي وڃو، بلڪ هو ته ائين ئي چوندا ته اوهين رهائي
(هڪ رب وارا) ٻڌجو. (آل عمران ۸)
- پوءِ اسلامي اسٽيٽ جون شروعاتي خاص ڳالههون،

جي قرآن شريف جي مٿي ذڪر ڪيل سمجهاڻين ۽ ان
نڪرڻ ٿيون سي هي آهن :-

(۱) هي شخص ، خاندان طبقو ، يا ٽولي بلڪ
استيٽ جي سموري آبادي گڏجي به حاڪميت جي
مالڪ نه آهي ، حاڪم اصلي فقط خدا آهي ۽ باقي سڀ
فقط رعيت جي حيثيت رکڻ ٿا.

(۲) قانون سازي جا اختيار به خدا کان سواءِ ٻئي
ڪنهن کي به حاصل نه آهن ، سمورا مسلمان گڏجي به
نه پنهنجي لاءِ ڪو قانون ٻڌائي سگهن ٿا ۽ نڪي خدا جي
ڪنهن به ٻڌايل قانون ۾ ڦير گهير ڪري سگهن ٿا.

(۳) اسلامي استيٽ هر حالت ۾ انهي قانون تي
قائم ٿيندي جو خدا جي طرف کان سندس نبي ۽ ڏنو
آهي . انهي استيٽ کي هلائيندڙ گورنمنٽ فقط اني حال
۾ انهي حيثيت سان تابعداري ڪرائڻ جي حقدار ٿيندي
جو هو خدا جي قانون کي چالو ڪندڙ هجي.

اسلامي استيٽ جو قسم

هڪ شخص هڪڙي ئي نظر ۾ انهن خاص ڳالهين
کي ڏسي سمجهي سگهي ٿو ته هيءَ (Democracy)
آهي . هن ڪري ، جو جمهوريت ته نالي وٺي انهي
حڪومت جي انهي طرز جو آهي ، جنهن ۾ ملڪ جي
عام رهاڪن کي حاڪميت حاصل ٿئي ، انهن جي ئي
راءِ سان قانونن ۾ ڦيرو گهير بدل بدل ٿئي ۽ سندن ئي

راء سان قانون بڻجن ، جنهن قانون کي هو گهرن چالو ڪن ، ۽ جنهن کي نه گهرن سو قانون جي ڪتاب مان ئي ڪڍي ڇڏين .

اما ڳالهه اسلام ■ نه آهي تنهن ڪري انهي معنيٰ ۾ ان کي جمهوريت نٿو چئي سگهجي ۽ هن جي لاءِ وڌيڪ صحيح نالو ”الاهي حڪومت“ آهي ، جنهن کي انگريزي ■ (Theocracy) چون ٿا ، مگر يورپ جنهن ٿيا ڪريسيءَ کان واقف آهي ، اسلامي ٿيا ڪريسيءَ انهي کان بلڪل نياري آهي ، يورپ انهي ٿيا ڪريسيءَ مان واقف آهي جنهن ۾ هڪڙو خاص مذهبي طبقو (Priestclass) خدا جي نالي ۾ خود پنهنجا بنايل قانون چالو ڪري ٿو* ۽ عملي طرح پنهنجي خدا ئي عام وڌيڪ رهاڪن تي رهي ڇڏي ٿو ، اهڙي حڪومت کي ته الاهي پدران شيطاني حڪومت چون وڌيڪ وڙلائڻو ٿيندو .

* عيسائي پوين وٽ مسيح ع جي اخلاقي تعليم کان سواءِ ٻي ڪا شريعت اصل کان هئي ئي ڪانه ، ان ڪري هو ، پنهنجي مرضيءَ سان پنهنجي نفس جي خواهش موجب قانون بڻائيندا هئا ۽ ائين چئي انهن کي چالو ڪندا هئا ته هي خدا تعاليٰ جي طرف کان آهن ، فويل للذين يكتبون الكتب بايدهم ثم يقولون هذا من عند الله

انهي جي ابتڙ اسلام جنهن ٿيا ڪريسيءَ کي ايش ڪري ٿو سا ڪنهن خاص طبقي جي هٿ ۾ اٿي ٿئي، بلڪ عام مسلمانن جي هٿ ۾ ٿئي ٿي، ۽ اهي عام مسلمان ان کي خدا تعاليٰ جي ڪتاب ۾ سنڌس رسول جي سنت موجب هلائيندا آهن، جيڪڏهن مون کي هڪڙي نئون اصطلاح پنائڻ جي اجازت ڏني وڃي ته آءٌ انهي طرز ۾ حڪومت کي (Theodemocracy) يعني ”الاهي جمهوري حڪومت“ نالي سان سڏيندس ڇو ته هن ۾ خدا جي حاڪميت ۽ سنڌس سڀ کان وڏي مرتبي (Paramountcy) هيٺ مسلمانن کي هڪ محدود عوامي حڪومت (Limited Popular Sovereignty) يعني ڪن حدن اندر عام ماڻهن جي حڪومت عطا ڪئي ويئي آهي، هن ۾ عامل Executive يعني ڪم هلائيندڙ آفيسري مسلمانن جي راءِ سان ٿئي ٿي، ڪيس موقوف ڪرڻ جا اختيار هوندا، سمورا انتظامي ڪم ۽ اهي سمورا مسئلا، جن بابت خدا تعاليٰ جي شريعت ۾ ڪو به چٽو حڪم موجود نه آهي، سي مسلمانن جي عام راءِ (اجتماع) سان ئي فيصل ٿيندا قانون الاهيءَ مان جتي به ڪا مراد ڪڍي ٿي هوندي اتي هر ڪو اهو شخص سنڌس مراد ڪڍڻ جو حقدار هوندو جنهن اهڙيءَ سمجهه هلائڻ جي قابليت هٿ ڪئي هجي، انهي نظريي موجب اها ڊيموڪريسي

(جمهوريت) آهي ، مگر جيئن مٿي عرض ڪري چڪو آهيان ته جتي خدا ۽ سندس رسول جو حڪم موجود هجي اتي مسلمانن جي ڪنهن امير کي ڪنهن ليجهلچر (قانون ٺاهيندڙ) جماعت کي ڪنهن سمجهه هلائيندڙ ۽ دين جي عالم کي ، بلڪ سموري دنيا جي مسلمانن کي ڪڍجي نه انهي حڪم ۽ ڪار برابري ڦير گهير ڪرڻ جو حق حاصل نه آهي ، انهي نظريي موجب هي ” ٿيا ڪريسي “ آهي .

هڪ اعتراض

اڳتي وڌڻ کان اڳ آءٌ انهي ڳالهه جي ٿوري چٽائي ڪري ڇڏڻ گهران ٿو ته اسلام ۾ ڏيمو ڪريسي (جمهوريت) تي هي حدون ۽ بند چوڌا ويا آهن ، ۽ اهي حدون ۽ بند ڪهڙي ڊول جا آهن ؟

اعتراض ڪندڙ اهو اعتراض ڪري سگهي ٿو ته خدا تعاليٰ انساني عقل ۽ روح جي آزادي کسي ورتي آهي ۽ اسي اڃان اوهين اهو ثابت ڪري رهيا هئا ته هڪڙي خدا جي الوهيت کي مڃڻ مان انسان کي عقل ۽ فڪر ۽ جسم ۽ جان جي آزادي ملي ٿي ، انهي جو جواب هي آهي ته قانون ٺاهڻ جو اختياري تعاليٰ پنهنجي هٿ ۾ انسان جي قدرتي آزادي کسڻ لاءِ نه بلڪ سندس بچاءُ ڪرڻ واسطي رکيو آهي انهي جو مقصد انسان کي بي راه ٿيڻ ۽ پنهنجي پيرن تي هاڻ

ڪهاڙي هئڻ کان بچائڻ آهي. اها ولايت جي نالي
 مآثر جمهوريت جنهن بابت دعويٰ ڪئي وڃي
 ٿي ته هن ۾ عام جي حڪومت (Popular Sovereignty)
 ٿئي ٿي. ذرا ان جي تپاس ته ڪري ڏسو، جن
 ماڻهن مان گڏجي ڪا اسٽيٽ پئجي ٿي سي سڀ جا
 جا سڀ نڪي پاڻ ٿا قانون بنائين ۽ نڪي پاڻ هن کي
 چالو ڪن ٿا، هنن کي پنهنجي حاڪميت ڪن چونڊيل
 شخصن کي سونپي هوي ٿي ته سندن طرفان هو قانون
 بنائين ۽ چالو ڪن.

انهي مطلب سان چونڊ ڪرڻ جو هڪ بندوبست
 مقرر ڪيو وڃي ٿو، انهي چونڊ ۾ گهڻو ڪري اهي
 شخص ڪا ميا بڻجن ٿا، جي عام ماڻهن کي پنهنجي
 دولت، پنهنجي علم، پنهنجي چالاڪيءَ ۽ پنهنجي
 ڪوڙي پروڳندا جي زور سان بي وقوف بڻائي سگهن
 ٿا، وري اهي خود عام جي ووٽ سان ئي سندن
 الله بڻجي وڃن ٿا، عام جي فائدي لاءِ نه، بلڪ پنهنجي
 شخصي ۽ طبقاتي (ٽوليءَ جي) فائدي جي واسطي
 قانون بڻائين ٿا ۽ انهيءَ طاقت سان، جيڪا عوام هنن
 کي ڏني آهي، انهي قانونن کي عوام تي چالو ڪن
 ٿا. اهائي مصيبت امريڪا ۾ آهي، اها ئي انگلنڊ ۾ ۽
 اهائي انهن سڀني ملڪن ۾ آهي جن کي اڄ جمهوريت
 جي جنت هجڻ جي دعويٰ آهي.

وري انهي طرف کي ڇڏي جوڪڏهن اهو ڪٿي
 مڃجي ته اني عام ماڻهن جي ئي مرضي سان قانون
 بڻجن ٿا. تڏهن به تجرب مان اها ڳالهه ثابت ٿي چڪي
 آهي ته عام ماڻهو پاڻ به پنهنجي فائدن کي ڦٽا سمجهي
 سگهن. انسان جي اعلا قدرتي ڪمزوري آهي
 ته هو پنهنجي حياتي جي گهڻين ڳالهين جي
 حقيقت کي ڪن ڪن طرفن کان ڏسي ٿو ۽
 ڪن کي ٿو ڏسي، هن جو فيصلو (Judgment) عام
 طرح هڪ طرفو ٿئي ٿو، هن تي جذبن ۽ خواهشن
 جو ايترو غلبو ٿئي ٿو جو هي خالص عقلي ۽ عملي
 حيثيت سان بي طرفو رايو تمام گهٽ ڪري سگهي ٿو،
 بلڪ گهڻن وقتن ۾ نه عقلي ۽ عملي حيثيت سان جيڪا
 ڳالهه هن تي روشن ٿي وڃي ٿي ان کي به هي جذبن
 ۽ خواهشن جي مقابل ۾ رد ڪري ڇڏي ٿو، انهي جي
 ثابتي ۾ گهڻا مثال منهنجي اڳيان موجود آهن، مگر
 ڏيکھ، کان بچڻ خاطر آءٌ فقط امريڪا جي شراب جي منع
 واري قانون جو مثال پيش ڪندس :-

عملي ۽ عقلي حيثيت سان اها ڳالهه ثابت ٿي
 چڪي هئي ته شراب صحت جي واسطي نقصان ڪار
 آهي، عقلي ۽ ذهني قوتن تي ٻرو اثر وجهي ٿو،
 ۽ انساني تمدن ۾ فساد پيدا ڪري ٿو، انهن حقيقتن
 کي تسليم ڪري امريڪا جي عام راءِ انهي ڳالهه لاءِ

راضي ٿي هئي ته شراب جي منع جو قانون پاس ڪيو وڃي. جيئن ته عام جي ووٽ سان ئي اهو قانون پاس ٿيو آهي.

پر جڏهين اهو چالو ڪيو ويو تڏهين انهي ئي عام جنهن جي ووٽ سان اهو قانون پاس ٿيو هو هن جي خلاف بغاوت ڪئي بري کان بري قسم جا شراب ٺا جا ٺڙ طور تي پيا ۽ پيئا ويا ۽ اڳئين کان ڪنهن دفعه وڌيڪ شراب جو استعمال ٿيو ۽ ڏوهن ۾ اڃان به وڌيڪ وڌاڻو ٿيو ۽ آخرڪار انهي عام جي ئي ووٽن سان جوڪو شراب حرام ڪيو ويو هو سو حلال ڪيو ويو!

اها حرام هجڻ جي فتويٰ جا حلال هجڻ سان بدلائي ويئي ان جو سبب اهو ڪونه هو ته عملي ۽ عقلي حيثيت سان هاڻي شراب جو استعمال فائدي مند ثابت ٿي ويو هو ۽ بلڪ فقط سبب اهو هو جو عام پنهنجن جي جاهلائين خواهشن جا بندا بڻيل هوا ۽ هنن پنهنجن جي حاڪميت نفس جي شيطان جي طرف ڦيرائي ڇڏي هئي ۽ پنهنجي خواهشن کي پنهنجو الله بنائي ڇڏيو هو ۽ انهي الله جي بندگي ۾ هو انهي قانون کي بدلائڻ تي راضي هوا جنهن کي هنن پاڻ ئي پنهنجي عملي ۽ عقلي حيثيت سان صحيح تسليم ڪري پاس ڪيو هو.

انهي قسم جا ٻيا به گهڻائي تجربا آهن جن سان اها ڳالهه روشن وڃي ٿي ته انسان پاڻ پنهنجو قانون ٺاهيندڙ

(Legislator) ٻڌجی اہمیت نہ ٿو رکهي . جيڪڏهن کيس ٻين الاهن جي بندگيءَ کان چوٽڪارو ملي ٻي وڃي ته هو پنهنجي جاهلائين خواءِشن جو بندو بڻجي ويندو ۽ پنهنجي نفس جي شيطان کي الله بڻائي ڇڏيندو . انڪري هو انهي جو محتاج آهي ته سندس آزادي تي خود سندس پنهنجي فائدين ۾ مناسب حدون لڳايون وڃن . انهي سبب ڪري الله تعاليٰ اهي بندشون لڳايون آهن جن کي اسلام جي اصطلاح ۾ ”محدود الله“ (Limtis Divine) چيو وڃي ٿو . اهي حدون حياتين جي حصي ۾ ڪجهه اصولن ۽ ڪجهه قانونن ۽ ڪجهه ٻين حڪمن تي ٻڌل آهن جن جي زندگيءَ جي وڃڻا ئي ۽ پنهنجي هاسن کي هڪ جهڙي رڪن جي واسطي لڳايون ويون آهن ۽ انهن جي مراد هي آهي ته اهي توهان جي آزاديءَ جون آخرين حدون آهن ۽ انهن جي اندر رهي اوهين پنهنجي ورتاءَ جي واسطي ٻيائيندا قانون (Regulation) بڻائي سگهو ٿا مگر انهن حدن تي اورنگين جي اجازت نه آهي . انهن کي اورنگيندا نه اوهان جي پنهنجي حمايتي جو نظام ڇڏ ۽ خلل وارو ٿي ويندو .

الله جي حدن جو مقصد

مثال طور انسان جي گذران واريءَ زندگيءَ کي وٺو هن ۾ الله تعاليٰ شخصي ملڪيت جو حق زڪوات جي فرضيت ۽ وياج جو حرام هجڻ ۽ جوا ۽ سٽ جي

منع ورثه جهڙا قانون ، ۽ دولت ڪمائڻ ، جمع ڪرڻ
۽ خرچ ڪرڻ تي پابنديون وجهي ڪجهه سرحدي
نشان لڳائي ڇڏيا آهن.

جيڪڏهن انسان انهن نشانن کي برقرار رکي ۽ انهن
اندر رهي پنهنجي وهنوارن ۽ ڪمن ڪارن جو بندوبست
رکي ته هڪ طرف شخصي آزادي (Personal Liberty)
به محفوظ رهي ٿي ته ٻئي طرف طبقاتي جنگ (War
Class) ۽ هڪڙي طبقي جي ماڻهن جو ٻئي طبقي جي
ماڻهن تي چڙهت جي اماڻجاءَ به پيدا نٿي ٿي سگهي
جا ظالمانه سرمايه داريءَ کان شروع ٿي مزدورن جي
ڊڪٽيٽريءَ تي وڃي ڇيهه ٿي ڪري.

اعڙيءَ طرح عيالداريءَ جي زندگيءَ (Family Life)
۾ الله تعاليٰ شرعي ٻڌو، مرد جي حڪميت، مڙس ۽
زال، ۽ ٻارن جي حقن ۽ فرضن، طلاق ۽ خلع جي
حڪمن، هڪ کان وڌيڪ زالن جي شرطي اجازت زنا
۽ بهتان جون سزائون مقرر ڪري اهڙيون حدون بهاري
ڇڏيون آهن جو جيڪڏهن انسان انهن جي چنگيءَ طرح
سنبال ڪري ۽ انهن جي اندر رهي پنهنجي خانگي
زندگيءَ کي مضبوط ڪري ته ڪنهن گهر ظلم و ستم جو
دوخ بنجي سگهن ٿا ۽ ڪنهن انهن گهرن منجهان عورتن
جي شيطاني آزاديءَ جو اهو طوفان اٿي سگهي ٿو جو اڄ
سموري انساني تهذيب کي تباھ ڪرڻ جون ٽيڪيون
ڏيئي رهيو آهي!

اهڙيءَ روح انساني ر هڻي ڪهڻي ۽ تمدن جي سنڀال جي واسطي الله تعاليٰ قصاص جو قانون ۽ چوريءَ جي لاءِ هٿ ڪڍڻ جي سزا ۽ شراب جو حرام هجڻ ۽ جسماني ستر جون حدون ۽ ٻيا اهڙا ڪي ۽ ٻيا قاعدا مقرر ڪري فساد جا دروازا هميشه جي لاءِ بند ڪري ڇڏيا آهن.

مون لاءِ ايترو موقعو نه آهي جو آءٌ الله جي مقرر ڪيل حدن جي ۽ مڪمل فهرست اوهان جي اڳيان پيش ڪري تفصيل مان ٻڌايان ته انساني جهانءَ ۽ ارايري ۽ وچٿرائيءَ قائم ڪرڻ جي واسطي انهن مان هڪ هڪ حد ڪيتري قدر ضروري آهي ۽ هتي فقط هيءَ ڳالهه اوهان جي ذهن ۾ وهاڙڻ گهران ٿو ته الله هن طريقن سان هڪ اهڙو ۽ ٻڪو ۽ ٿيڻ گهٽ نه ڪرڻ جهڙو قانون (Constitution) بنائي انسان کي ڏيئي ڇڏيو آهي جو نه سندن آزاديءَ جي روح کي ڪسي ٿو ۽ نڪي سندن عقل تي بي جاءِ پابنديون وجهي ٿو ۽ بلڪ هن لاءِ هڪڙو صاف ۽ چٽو ۽ سٺو رستو مقرر ڪري ٿو ڇڏي ۽ ته هو پنهنجي جهالت ۽ پنهنجن جي ڪمزورين جي سبب ڪري تنهنجي ۽ جي ورن وڪڙن ۽ پٽڪي نه وڃي ۽ سندن قوتون غلط رستن ۽ ضايع نه ٿين ۽ هو پنهنجي سچيءَ ۽ پڄيءَ بهتريءَ ۽ ترقي جي راه تي سڌو وڌندو هليو وڃي.

جيڪڏهن اوهان کي ڪنهن جابلو هنڌ تي وڃڻو
 پيو هوندو ته اوهان ڏٺو هوندو ۽ ورن وڪڙن سان
 پيريل جابلو رستن ۾، جن جي هڪ طرف هڪڙي اونهي
 کڏ ۽ ٻئي طرف بلند ڇيون هونديون آهن، رستم جي
 ڪپن کي پاسن تان اهڙيون روڪون ڏنل هونديون جن
 جي ڪري مسافر غلطيءَ سبب کڏ ۾ وڃي نه سگهندو
 آهي. هو ڇا انهي روڪن جو مقصد ڪو وانهڙو آهي
 آزاديءَ جي ڪسڻ جو آهي؟

نه، بلڪ اصل ۾ انهن سان اهو مقصد آهي ته هنکي
 مصيبت ۾ پوڻ کان بچايو وڃي ۽ هو ڪنهن موڙ، هر
 ڪنهن ور ۽ هر ڪنهن خطري جي گمان واريءَ جاءِ تي
 هن کي ٻڌايو وڃي ته تنهنجو رستو هوڏانهن نه آهي،
 هوڏانهن آهي، توکي هن طرف ڏي نه، هن طرف ڏي
 موڙ ڪهرجي ته تون سلامتيءَ سان پنهنجي منزل مقصود
 تي پهچي سگهين.

بس اهو ئي مقصد انهن حدن جو به آهي جي خدا
 تعاليٰ پنهنجي قانون ۾ مقرر ڪيون آهن، اهي حدون
 انسان جي واسطي حياتيءَ جي سفر جو صحي طرف مقرر ڪن
 ٿيون ۽ هر ڪنهن ورن وڪڙن سان پيريل هنڌ، هر
 ڪنهن موڙ ۽ هر ڪنهن ٻي واڻي تي هنکي ٻڌائين ٿيون ته
 سلامتيءَ جو رستو هن طرف آهي، توکي انهن طرفن ڏي
 نه، بلڪ هن طرف وڌڻ ڪهرجي.

جنين آڻ عرض ڪري چڪو آهيان ته خدا تعاليٰ جو
 اهو مقرر ڪيل قانون ڪنهن ڦير ڪهڙي جيڙو نه آهي ،
 اوهان جيڪڏهن گهرو ته ترڪيءَ ۽ ايران وانگر هن
 دستور جي خلاف بغاوت ڪري سگهو ٿا . مگر هن کي
 بدلائي نٿا سگهو ، هي قيامت تائين هلي واري قانون آهي ،
 اسلامي اسٽيٽ جڏهن به بڻبي تڏهن هن ئي قانون
 سان بڻبي . جيستائين قرآن ۽ سنت رسول دنيا ۾ باقي
 آهن هن قانون جو هڪ قلم به پنهنجي هنڌ کان هٽي
 نٿو سگهجي . جنهنڪري مسلمان رهڻو هجي سو هن —
 پابنديءَ تي مجبور آهي .

اسلامي اسٽيٽ جو مقصد

انهي قانون ۾ حدن اندر جيڪا اسٽيٽ ٺهندي ان
 جي لاءِ هڪ مقصد به خدا تعاليٰ مقرر ڪري ڇڏيو آهي ۽
 انهي جو چٽائي قرآن شريف ۾ ڪهڙن ٿي هندن تي ڪيل
 آهي . مثلاً فرمايل آهي :-

لقد ارسلنا رسلنا بالبينات وانزلنا معهم الكتب والميزان ليقوم
 الناس بالقسط وانزلنا الحديد فيه بأس شديد و منافع للناس
 (الحديد ۳)

يعني اسان پنهنجي رسولن کي چٽين هدايتن سان
 موڪليو ۽ انهن سان ڪتاب ۽ ترازو لائون ته ماڻهون
 انصاف تي قائم رهن ۽ اسان اوه لائو ، جنهن ۾ زبردست
 طاقت آهي ۽ ماڻهن لاءِ ان ۾ فائدا آهن .

هن آيت مان لوه مان مراد سياسي قوت آهي ۽
 رسولن جو ڪم اهو ٻڌايو ويو آهي ته الله تعاليٰ پنهنجي
 چئن هدايتن ۽ پنهنجي ڪتاب ۾ جيڪو ترازو هنن کي
 ڏنو آهي يعني جنهن باڪل نيڪ و زنائتي (Well
 Disciplined) حياتي جي طرف انهن کي واٽ ڏيکاري
 اٿس انهي موجب سڀني لاءِ هڪ جهڙو انصاف (Social
 Justice) قائم ڪن.

پئي هنڌ فرمايو اٿس :-

الذين ان مكنهم في الارض اقاموا الصلوات و اتوا الكوات
 و امرو بالمعروف و نهوا عن المڪر (الحج ۲)
 هي اهي شخص آهن ، جن کي جيڪڏهن اسين
 زمين ۾ ٺڪاءُ ۽ حڪومت عطا ڪندا سون ته هو نماز
 قائم ڪندا ، زڪوات ڏيندا ، نيڪي ۽ جو حڪم ڪندا ۽
 ۽ بدي کان روڪيندا

هڪڙي ٻي جاءِ تي فرمايو اٿس :-

ڪنتم خير امت اخرجت للناس تامرون بالمعروف و تنهون
 عن المنڪرو و تومنون بالله (آل عمران ۲ ، ۱)
 اوهين اها بهترين جماعت آهيو جنهن کي سمورن
 انسانن لاءِ مقرر ڪيو ويو آهي ، اوهين نيڪي ۽ جو
 حڪم ڪريو ٿا ، بدي کان روڪيو ٿا ، الله تي
 ايمان رکيو ٿا .

انهن آيتن تي غور ڪرڻ مان اها ڳالهه چٽي ٿي

وڃي ٿي ته قرآن شريف جنهن اسٽيٽ جو نقشو پيش ڪري رهيو آهي ان جو مقصد رڳو روڪڻ (Negative) نه آهي بلڪ هو بڻائڻ (Positive) جو مقصد به، پنهنجي اکيان رکي ٿو، هن جي مدعا فقط اها نه آهي ته ماڻهن کي هڪ ٻين تي اڳرائي ڪرڻ کان روڪي، سندن آزاديءَ جي سنڀال ڪري ۽ اسٽيٽ کي پاءرين حملن کان بچائي ۽ بلڪ هن جي مدعا اجتماعي انصاف جي پنهي ٻانڊن برابر واري بندوبست کي چالو ڪرڻ آهي جو خدا تعاليٰ جو ڪتاب پيش ڪري ٿو، هن جو مقصد نيڪيءَ جي انهن سڀني شڪلين کي قائم ڪرڻ آهي جن کي خدا تعاليٰ پنهنجي چٽين هدايتن ۾ بيان ڪيو هن ڪم ۾ مناسب وقتن ۽ هنڌن تي سياسي طاقت جو استعمال به ڪيو ويندو تبليغ ۽ تلقين کان به ڪم ورتو ويندو، تعليم ۽ تربيت جا ذريعا به ڪم آندا ويندا ۽ جماعتي اثر ۽ عام راءِ جي دٻاءُ کي به استعمال ڪيو ويندو.

هر چيز تي قبضو رکندڙ اسٽيٽ

ظاهر آهي ته انهي طرز جي اسٽيٽ پنهنجي عمل جي دائري کي ڪن ڳالهين تي بند نه رکندي اها هم ڪير (هر چيز تي قبضو رکندڙ) اسٽيٽ آهي، هن جي هر عمل جو گهرو سموري انساني حياتيءَ کي شامل آهي، هيءَ زندگي جي هر ڪنهن ڳالهه کي

پنهنجي خاص اخلاقي قانون ۽ ستاري جي پروگرام موجب ئي بڻائڻ گهري ٿي، هن جي مقابلي ۾ ڪو به شخص پنهنجي ڪنهن به ڳالهه کي خانگي ۽ شخصي چئي نه ٿو سگهي.

انهي خيال سان هيءَ اسٽيٽ فئسٽ ۽ موشلسٽ حڪومتن سان هڪ قسم جي مشابهت رکي ٿي. مگر اڳتي هلي اوهين ڏسندا ته انهي هوندي به هن زماني جي هرچيز تي قبضو رکندڙ (Totalitarian) ۽ سڀڪا اختياري رکندڙ (Authoritarian) حڪومتن جهڙو رنگ نه آهي هن ۾ شخصي آزادي ڪس به نٿي وڃي ۽ نڪي هن ۾ ڊڪٽيٽري (Dictatorship) ڏني وڃي ٿي، هن باري ۾ جيڪو نهايت عملي درج جو وچڙو نمونو اسلامي حڪومتي نظام قائم ڪيو ويو آهي ۽ حق ۽ باطل جي وچ ۾ جهڙيون نازڪ ۽ باريڪ سرحدون قائم ڪيون ويون آهن انهن کي ڏسي هر هڪڙي روشن سمجهه واري انسان جي دل شاهدي ڏيڻ لڳي ٿي ته اهڙو مٿين ڪاٺي رارو نظام درحقيقت سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ ۽ سڀ کان وڏو دانا الله پاڪ بڻائي سگهي ٿو.

جماعتي ۽ قانوني اسٽيٽ

بي ڳالهه، جيڪا اسلامي اسٽيٽ جي قانون ۽ مهندس مقصد ۽ مهندس ستاري جي طرز تي غور ڪرڻ

سان از خود روشن ٿي وڃي ٿي ما اها آهي ته اڀري اسٽيٽ
 کي اهي ئي شخص هلائي سگهن ٿا جي سندس قانون
 تي ايمان رکندا هجن. جن سندس مقصد کي پنهنجي
 زندگيءَ جو مقصد بنايو هجي ۽ جي هن جي مڌاري جي
 پروگرام سان نه، فقط پوريءَ طرح متفق هجن نه، فقط
 منجهس هرو عقيدو رکندڙ هجن بلڪ سندس روح
 کي چڱي طرح سمجهندا به هجن، اسلام انهي باري
 ۾ ڪا ملڪي، رنگي زباني بندش ڪانه رکي آهي،
 هر سڀني انسانن جي اڳيان پنهنجي قانون،
 مقصد ۽ پنهنجي مڌاري جي پروگرام کي پيش ڪري
 ٿو، جو ڪو به شخص انهن کي قبول ڪري خواهه
 ڪنهن به نسل ڪنهن به ملڪ ۽ ڪنهن به قوم سان
 لاڳاپو رکندو هجي اهو انهي جماعت ۾ شريڪ ٿي سگهي
 ٿو جا هن اسٽيٽ کي هلائڻ جي لاءِ بڻائي ويٺي هجي،
 مگر جيڪو ان کي قبول نه ڪري ان کي اسٽيٽ
 جي ڪم ۾ داخل ڏيڻ جو اختيار نه ٿو ڏيئي سگهجي،
 اهو اسٽيٽ جي حدن ۾ ذمي (Subject) جي حيثيت
 سان رهي سگهي ٿو، هن جي واسطي اسلام جي قانون
 ۾ مقرر ڪيل حق ۽ رعايتون موجود آهن، هن جان ۽
 مال ۽ عزت جي هوري حفاظت ڪئي ويندي مگر
 هر حالت ۾ هن کي حڪومت ۾ شريڪ جي حيثيت واريءَ
 ڀارتِيءَ جي اسٽيٽ آهي

هتي به، اسلامي اسٽيٽ ۽ ڪميونسٽ اسٽيٽ هڪڙي قسم جي مشابهت ڏٺي وڃي ٿي، مگر ٻين طريقن تي اعتماد رکندڙن سان جيڪو ورتاءُ ڪميونسٽن جي اسٽيٽ ڪري ٿي، ان کي انهي ورتاءُ سان ڪا به نسبت ڪانه آهي ۽ ڪو اسلامي اسٽيٽ ڪري ٿي، اسلام اها صورت ڪانهي جا ڪميونسٽ حڪومت به آهي ته غلبو ۽ اقتدار حاصل ڪندي پنهنجي سڀئي تمدني اصولن کي ٻين تي زوريءَ مڙهيو وڃي. ملڪيتون ضبط ڪيون وڃن، قتل ۽ خون جي بازار گرم ڪجي ۽ هزارن لکن ماڻهن کي هڪڙي زمين جي جهنم سانڍريا ڏنهن پارسل ڪيو وڃي، اسلام غير مسلمن جي واسطي جيڪو فياضانه ورتاءُ پنهنجي اسٽيٽ ۾ اختيار ڪيو آهي ۽ انهي باري ۾ عدل ۽ ظلم، سڌي رستي ۽ اڻ سڌي رستي جي وچ ۾ جيڪو سنهو ليڪو سنڌي جو ڪڍيو آهي ان کي ڏسي هر ڪو انصاف پسند ماڻهو هڪڙيءَ نظر سان معلوم ڪري سگهي ٿو ته خدا تعاليٰ جي طرف کان جيڪي سڌارو ڪندڙ اچن ٿا سي ڪهڙيءَ طرح ڪم ڪن ٿا ۽ زمين جيڪي هٿرادو ۽ نقلي سڌارڪ اٿي ڪٿا ٿين ٿا تن جي ڪم جو طريقو ڪهڙو آهي.

خلافت جو نظريو

هاڻي آءٌ اوهان کي اسلامي اسٽيٽ ٺاهڻ ۽ سندس

اڏاوت جي طرز جي ٿوري سمجهاڻي ڏيندس.

هي ڳالهه آءٌ اوهان کي اڳ ۾ عرض ڪري چڪو آهيان ته اسلام ۾ اصلي حاڪم الله تعاليٰ آهي، انهي بنيادي اصول کي نظر ۾ رکي جڏهين اوهين هن سوال تي غور ڪندا ته زمين ۾ جيڪي شخص خدا جي قانون کي جاري ڪرڻ لاءِ اٿن تن جي حيثيت ڪهڙي هجڻ گهرجي، ته اوهان جو ذهن ازخود پڪاريندو ته هو اصلي حاڪم جا نائب ليکيا وڃن، بلڪل اها ئي حيثيت اسلام به هنن کي ڏني آهي، جنهن ته قرآن شريف ۾ ٿو چوي ته :-

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِي آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لِيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ.

(الله تعاليٰ وعدو ڪيو آهي انهن شخصن سان، جي اوهان مان ايمان آڻين ۽ نيڪ عمل ڪن، ته انهن کي زمين ۾ خليفو (نائب) بڻائيندو، اهڙي طرح جهڙي طرح هن هنن کان اڳين کي خليفو بنايو هو.

اها آيت اسلام جي رياست جي نظريه (Theory of State) تي نهايت صاف روشني وجهي ٿي، هن ۾ به بنيادي نڪتا بيان ڪيا ويا آهن، پهرين نڪتو هيءُ ته اسلام حاڪميت (Sovereignty) جي بجاءِ خلافت (Vicegeracy) جو اصطلاح ڪم آڻي، ٿو چڱن ته انهي نظريه موجب حاڪميت خدا جي آهي، ان ڪري

جيڪو شخص اسلامي قانون هيٺ زمين تي حڪمران ٿئي ان کي ضرور بالضرور حاڪم اعليٰ جو خليفو (Vicegerent) ٿيڻ گهرجي. جنهن کي فقط سونپيل اختصار (Delegated Powers) ڪم آڻڻ جو اجازت هوندي.

بي ڪٿڻ جهڙي ڳالهه هن آيت ۾ اها آهي ته خليفن پٺاڻن جو وعدو سمورن مومنن سان ڪيو ويو آهي، اهو نه چيل آهي نه انهن مان ڪنهن کي خليفو بڻائيندس، انهيءَ مان اها ڳالهه ثابت ٿئي ٿي ته سڀ مومن خلافت جو بار کڻندڙ آهن، خدا تعاليٰ جي طرف کان جيڪا خلافت مومن کي عطا ٿيل آهي ما عام خلافت (Popular Regerency) آهي ڪنهن شخص يا خاندان يا نسل يا طبقه جي لاءِ خاص ڪانه آهي، هر مومن پنهنجي جاء تي خدا جو خليفو آهي، خليفو هجڻ جي حيثيت سان ڌار ڌار هر ڪو خدا جي اڳيان جوابدار آهي (مشهور حديث آهي ته ڪلڪم راع و ڪلڪم مسئول عن رعيته يعني اوهان مان هر ڪو شخص سردار آهي ۽ اوهين سڀ خدا تعاليٰ جي اڳيان پنهنجي رعت جي باري ۾ جوابدار آهيو) ۽ هڪڙو خليفو ٻئي خليفن جي مقابله ۾ ڪنهن به حيثيت سان گهٽ درجي تي نه آهي.

اسلامي جمهوريت جي حيثيت

اهو آهي اسلامي ڊيموڪريسي (جمهوريت) جو

بنياد ، عام خلافت جي انهيءَ خيال کي تپاسڻ سان هيٺيان نتيجا نڪرڻ ٿا :-

(۱) اهڙي سوسائٽي ، جنهن ۾ هر شخص خليفو هجي ۽ خلافت ۾ هڪجهڙو شريڪ هجي ، سا انسان کي طبقن ۾ ورهائڻ (غريب ، امير ، مڙور ، سرمايدار وغيره) جي وراڻپ ۽ بيدائشي تفاوتن (مثلاً اڇوتوڙ ۽ براعوتين يا مڇوڻن ۽ سيد پٽو يا گذراني صورتن جي تفاوتن) مثلاً عطر وڪڻندڙ ۽ مڇي يا سيٺ ۽ ڪاسبي کي پنهنجي اندر اجازت نه ڏئي سگهي ، هن ۾ سڀ انسان هڪ جهڙي حيثيت ۽ هڪ جهڙو مرتبو رکندڙ هوندا ، وڏو درجو جيڪو به هوندو سو شخصي قابليت ۽ اخلاق جي اعتبار موجب هوندو اهائي ڳالهه آهي جنهن کي نبي صلي الله عليه وسلم بار بار چئي ۽ طرح بيان فرمايو آهي :-

ليس لاحد فضل على احد الا بدین و تقویٰ ، الناس کلهم بنو آدم و آدم من تراب لا فضل لعربي على عجمي ولا عجمي على عربي ولا لابيض على اسود ولا لاسود على ابيض الا بالتقویٰ .

ڪو به ڪنهن کان ڀلا نه آهي ، جي آهي ته فقط دين جي علم ۽ عمل ۽ نيڪ هجڻ جي خيال موجب سڀ ماڻهو آدم جو اولاد آهن ۽ آدم مٽيءَ مان ٺهيو هونڪي عربي ڪنهن عجمي کان ڀلا نه آهي نڪي

ڌيان موجب اهڙي قسم جون رنڊڪون نه ٿيون ٿي سگهن جي سندس ذاتي قابليت جي وڌڻ وڃڻ ۽ سندس هسٽيءَ جي واڌاري ۽ ڪنهن به طرح روهه و جهندڙ هجن، هن کي جماعت جي ٻين مڻهي شخصن وانگر ترقيءَ جا هڪ جهڙا موقع ٿي حاصل ۽ جن گهرجن هن لاءِ رستو کليل هجڻ گهرجي جو پنهنجي قوت ۽ لياقت موجب جيستائين وڌي سگهي وڌندو هليو وڃي، سواءِ انهي جي، جو هو ٻين جي اهڙي طرح وڌڻ ۽ ڪا رنڊڪ وڃهندڙ هجي.

اهي ڳالهيو اسلام ۾ حد درجه جون ڏنلون وڃن ٿيون، غلام ۽ غلام زاد فوجن جا آفيسر ۽ صوبن جا گورنر بڻايا ويا ۽ وڏن اوچن گهراڻن جا سردار سندن زبردستي ۾ هئا.

موچي جتيون سبندي آيا ۽ امامت جي مسند تي وڃي ويٺا!

ڪوري ۽ ڪاهڙي فتويٰ ڏيندڙ، انصاف ڪندڙ ۽ مسئلا ٻڌائيندڙ (مفتي قاضي ۽ فقيه) بڻجي ويا ۽ اڄ سندن نالا اسلام جي بزرگن جي فهرست ۾ آهن، حديث ۽ ارشاد ٿيل آهي ته ٻڌو ۽ تابعداري ڪريو، پوءِ ڪٿي توهان جو سردار هڪ شهدي ٻانهو ڇو نه بڻايو وڃي!

(۳) اهڙي سوسائٽيءَ ۾ ڪنهن شخص يا ڪنهن

ٽوليءَ (Group) جي ڊڪٽيٽريءَ جي واسطي ڪا به ڪنجائش ڪانهي، هن ڪري جو هتي هر شخص خليفو آهي، ڪنهن به شخص يا ٽوليءَ کي حق نه آهي جو عام مسلمانن جي خلافت کسي پاڻ چڙ واکه حاڪم بڻجي وڃي.

هتي ته جيڪو شخص حاڪم بڻايو وڃي ٿو تنهن جي اصلي حيثيت اها آهي ته سمورا مسلمان يا اصطلاحن لفظن ۾ سمورا خليفه پنهنجي رضا منديءَ سان پنهنجي خلافت کي انتظامي مقصدن جي لاءِ هن جي هستيءَ ۾ اچي ڳڏ (Concentrato) ڪن ٿا، هو هڪ طرف خدا تعاليٰ جي اڳيان جوابدار آهي ته ٻئي طرف انهن عام خليفن جو اڳيان جن پنهنجي خلافت هن کي سونپي آهي، هاڻي جيڪڏهن هو غير ذم دار چڙ واکه حاڪم يعني ڊڪٽيٽر بڻجي ٿو ته خليفن جي بجاءِ غاصب جي حيثيت اختيار ٿو ڪري، ڇو ته ”ڊڪٽيٽر شپ“ دراصل ”عام خلافت“ جي سخت مخالف آهي.

انهي ۾ شڪ نه آهي ته اسلامي اسٽيٽ هڪ ڪلي اسٽيٽ آهي ۽ حياتي جي سڀني شاخن تي هن جو دائرو پکڙيل آهي. مگر انهي ڪاوت ۽ هر ڳالهه کي ڪهرڻ جو بنياد اهو آهي جو خدا تعاليٰ جو اهو ۾ نون ئي هر ڳالهه کي گهيري ڏيڻ آهي جنهن کي اسلامي حاڪم چالو ڪري ٿو ته خدا تعاليٰ حياتيءَ جي هر ڪنهن

شعبه بابت جيڪي هدايتون ڏنيون آهن سي يقيناً هـ ر
 ڪڍل، تي پوريءَ طرح جاري ڪيون وينديون مگر انهن
 هدايتن کان مٿي اسلامي حاڪم پاڻ (Regimentation)
 پنهنجي هدايتي اختيار نٿو ڪري سگهي، هو ماڻهن
 کي مجبور نه ٿو ڪري سگهي ته فلاڻو ڏندو ڪريو ۽
 فلاڻو ڏندو نه ڪريو، فلاڻو فن مڪو ۽ فلاڻو نه مڪو
 پنهنجي ٻچن کي فلاڻي قسم جي تعليم ڏياريو ۽ فلاڻي
 قسم جي نه ڏياريو، جهڙي اختيار روس ۽ جرمنيءَ
 ۽ اٽليءَ ۾ ڊڪٽيٽرن پنهنجي هٿ ۾ رکيا آهن يا جن
 کي اڃا ترڪ ترڪيءَ استعمال ڪيو. اسلام اهي اختيار
 امير کي عطا نه ڪيا آهن، انهي کان سواءِ هڪڙو اهم
 نڪتو اهو آهي ته اسلام ۾ هر ڪو شخص پنهنجي سر
 خدا تعاليٰ اڳيان جوابدار آهي، اها پنهنجي سر جي
 جوابداري (Personal responsibility) اهڙي آهي
 جنهن ۾ ڪوبه ٻيو شخص هن سان شريڪ نه آهي. ان
 ڪري هن کي قانون جي حدن اندر پوري آزادي
 هجڻ گهرجي ته پنهنجي لاءِ جيڪو رستو وٺيس اختيار
 ڪري ۽ جيڏانهن هن جو لاڙو هجي پنهنجي قوتن کي
 انهي طرف وڌڻ جي واسطي استعمال ڪري، جيڪڏهن
 امير سندس راه ۾ رڪاوٽ وجهندو ته اهو پاڻ انهن
 ظلم جي لاءِ الله تعاليٰ وٽ پڪڙيو ويندو. اهو ئي سبب
 آهي جو نبي صلي الله عليه وسلم يا مندن خلفاءَ

راشد بن يعني پهرين پنجن خلعن جي حڪومت (Regimentation) جو نالو نشان به نه ٿو ملي.

(۴) اهڙي سوسائٽي ۽ جماعت) هر ڪنهن عاقل ۽ بالغ مسلمان کي، خواه هو مرد هجي خواه عورت وٽ ڏين جو حق حاصل آهي هن ڪري جو هو خلافت جو بار کڻندڙ آهي، خدا تعاليٰ انهي خلافت لاءِ ڪنهن خاص لياقت يا خاص دونمديءَ جي درجہ (مثلاً فلاڻو امتحان پاس ڪيل يا هيتري ڊل پڙڻ واري زمين هو کيندڙ يا هو کائيندڙ يا هيتو ٽئڪس ڀريندڙ جو شرط رکيو آهي، بلڪ فقط ايمان ۽ نيڪ ڪمن هر ڪو مسلمان ٻئي مسلمان سان هڪ جهڙي حيثيت رکي ٿو.

انفراديت ۽ اجتماعيت جو توازن

هڪ طرف اسلام اها ڪمال درجہ جي جمهوريت قائم ڪئي آهي، ٻئي طرف هن اهڙي انفراديت (Individualism) يعني هر شخص جي خود مختياريءَ کي به ختم ڪري ڇڏيو جا اجتماعيت (يعني جماعت بندي) (Socialism) جو انڪار ڪندي هجي، هتي هڪ شخص ۽ جماعت هوندا ٻاڙا ٻاڙا اهڙي طرح قائم ڪيو ويو آهي جو نڪي هڪ شخص جي شخصيت جماعت ۾ گم ٿي وڃي جهڙيءَ طرح ڪميونزم ۽ فاشزم جي

جماعتي نظام ۾ ٿي وڃي ٿي. ۽ نڪي شخص پنهنجي حد کان ايترو وڌي وڃي جو جماعت جي واسطي نقصان ڪار عجب ۽ جئن مغربي جمهوريتن جو حال آهي ؟

اسلام ۾ فرد جي حياتيءَ جو مقصد ۾ اهو ئي آهي جو جماعت جي حياتيءَ جو مقصد آهي ۽ يعني قانون الاهيءَ جو چالو ڪرڻ ۽ خدا پاڪ جي راضي ڪري حاصل ڪرڻ. انهي کان سواءِ اسلام ۾ شخص جي پوري طرح بيمال ڪرڻ بعد هن تي جماعت جا خاص فرض ۽ رکيا ويا آهن.

اهڙيءَ طرح انفراديت (ڪڪ هڪ شخص) ۽ اجتماعيت (جماعت بنديءَ) ۾ اهڙي موافق (هڪ جهڙائي) (Harmony) پيدا ٿئي وئي آهي جو شخص کي پنهنجي قوتن جي وڌائڻ ويجهائڻ جو پورو موقعو ملي ٿو ۽ وري هو پنهنجي انهن ترقيءَ ۽ پاتل قوتن سان جماعتي بهتريءَ ۽ بهبوديءَ ۾ به مددگار بڻجي وڃي ٿو.

اهو هڪڙو وڏو بحث آهي جنهن جي بيان ڪرڻ جو هتي موقعو ناهي ۽ انهي جي طرف اشارو ڪرڻ مان منهن جو مقصد فقط انهن غلط فهمين کي دفع ڪرڻ آهي. جيڪي اسلامي جمهوريت جي مٿي ذڪر ڪيل حقيقت مان پيدا ٿي سگهيون ٿي.

اسلامي اسٽيٽ جي شڪ

”عام خلافت“ جي تصور جي اندروني حقيقت جيڪا مون بيان ڪئي آهي ان کي نظر ۾ رکن کان پوءِ اوهين هاڻ سمجهي سگهو ٿا ته اسلامي اسٽيٽ ۾ امام يا امير يا حڪومت جي صدر جي حوثيت انهي کان وڌيڪ ڪجهه نه آهي ته عام مسلمانن کي جيڪا خلافت حاصل آهي ان جا اختيار هو هاڻ منجهان هڪ بهترين شخص جي چونڊ ڪري امانت جي طور ان کي سپارڻ ٿا، هن جي واسطي جهڙو ”خليفو“ جو اڪبر استعمال ڪيو وڃي ٿو تنهن جو مطلب اهو نه آهي ته اس اهوئي اڪيلو خليفو آهي بلڪ انهي جو مطلب آهي آهي ته عام مسلمانن جي خلافت هن جي شخصيت ۾ اچي گڏ (Concentrate) ٿي آهي.

هاڻي آءٌ مختصر لفظن ۾ حڪومت جي انهي طرز جون ڪي خاص خاص ڳالهون بيان ڪندس ته جو هڪ چٽو نقشو اوهان جي اڳيان اچي وڃي.

(۱) امير جي چونڊ ان اڪرم ڪم عند الله اتقا ڪم جي اصول تي ٿيندي يعني عام مسلمان جنهن جي چال چلت تي پوري طرح ڀروسو رکندا هجن اهوئي انهيءَ عهدي جي واسطي چونڊيو ويندو ۽ جڏهن هي چونڊجي ويندو تڏهن ان کي سياست مفيد سڀ اختيار هوندا، هن تي ڀروسو ڪيو ويندو، جيستائين هو خدا

۽ رسول جي قانون جي ٻيروي ڪندو تيستائين سندس مڪمل طرح فرمانبرداري ڪبي.

(۲) امير، تنقيد (نقته چيني يا ٿيڪ ٽپي) کان مٿي نه هوندو، هر ڪنهن عام مسلمان کي سندس نه فقط عام يا حڪومتي ڪمن، بلڪ شخصي ۽ خانگي ڪمن تي به نقته چوني ڪرڻ جي اجازت هوندي هو موقوف ڪرڻ جو به لا ٿق هوندو، قانون جي نگاهه سندس حيثيت عام شهرين جي برابر هوندي ڪورٽ ۾ هن تي مقدمو داخل ڪرائي سگهيو ۽ هو ڪورٽ ۾ ٻين کان ٻئي نموني جي برتاءُ جو حقدار نه هوندو.

(۳) امير کي مشوري مان ڪم ڪرڻو پوندو، مجلس شوري (صلا حڪارن جي ڪائونسل) اهڙي هوندي جنهن تي عام مسلمانن جو ڀروسو هجي، شروع ۾ انهي جي ڪا به منع نه آهي ته انهي مجلس کي مسلمانن جي ووٽن مان چونڊيو وڃي، اگرچ انهي جو مثال خلافت راشده ۾ ڪونه ٿو ڏسجن.

(۴) عام طرح مجلس جا فيصلا گهڻائي جي راءِ مان ٿيندا، مگر اسلام تعداد جي گهڻائي کي حق جو معيار نٿو مڃي، قل لا يستوي الخبيث والطيب ولوا عجبك كثرت الخبيث، اسلام وٽ اهو ئي سگهي ٿو جو هڪڙي اڪيلي شخص جي راءِ سڄيءَ مجلس جي راءِ جي مقابل ۾ حق تي هجي، ۽ جيڪڏهن ائين ٿئي ته

هوءَ ڪو به سبب ڪونهي جو حق ڪنهن انهي ڪري
چڏي ڏنو وڃي جو هن جي مخالفت هڪ نهايت
وڏو انبوهه آهي.

انڪري امير کي حق آهي جو گهڻائي سان موافقت
ڪري يا ٿورائي سان هڪ امير کي اهو به حق آهي ته
مجي مجلس مان اختلاف ڪري پنهنجي راءِ تي فيصلو
ڪري، مگر هر ڪنهن صورت ۾ عام مسلمان انهي ڳالهه
تي نظر رکندا ته امير پنهنجي انهن وسيع اختيارن کي
تقوىٰ ۽ خدا جي خوف سان استعمال ٿو ڪري يا نفسانيت
مان هي صورت ۾ عام راءِ انهي امير کي اميريءَ جي گاديءَ
تان هيٺ به لاهي سگهي ٿو.

(۵) اميريءَ يا صلاحڪار مجلس جي سيمبري ۽ يا
ڪنهن ذمہ داريءَ جي عهدي جو لاءِ ڪو به اهڙو
شخص نه چونڊيو ويندو جو پاڻ انهيءَ جو اميدوار هجي
يا ڪنهن طور تي انهي جي واسطي ڪوشش ڪري
اسلام ۾ اميدواريءَ (Candidature) ۽ چونڊ جي
پر وڻڻگنڊا جي واسطي ڪا به گنجائش اصل ڪانه آهي
نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي صاف هدايت آهي
ته اميدوار کي ڪو به عهدو نه ڏنو وڃي، اسلامي ذهنييت
انهي ڳالهه جي خيال کان به نفرت ڪري ٿي جو
هڪڙي عهدي جي واسطي ۾ ٽي چار اميدوار ڪڙا ٿين،
هڪ ٻئي جي خلاف اشتهار بازي جلسا بازي ۽ اخبار

هرو پڻ ڪندا ڪن، ووتڙن کي طرح طرح سان بيوقوف بنائون، ڪاڏي جون ديگيون چڙهايون وڃن، سوتڙون ڊوڙن ۽ هنن منجهان اهو اميدوار بازي کڻي وڃي جيڪو ڪوڙو قريب ۽ پڻسي هارڻ ۾ سڀني کان وڌيڪ هجي. اهي شيطاني جمهوريت جا لعنتي طريقا آهن، جيڪڏهن انهن جو ذرو به اسلامي حڪومت ۾ آندو ويو ته پوءِ صلاحڪار ڪونسل، چونڊڻ نه ٿيو هر اهڙن ماڻهن کي قاضي (جج) جي ڪورٽ ۾ پيش ڪري جيڪر سزا ڏياري وڃي.

(۶) اسلامي صلاحڪار ڪائونسل ۾ ٻارنسي بازي ٿي نه ٿي سگهي، هر هڪ شخص ڌار هوندو ۽ حق موجب راءِ ڏيندو اسلام ۾ انهي جو موقعو نه آهي جو اوهين هر حالت ۾ پنهنجي ٻارڻي جو ساٿ ڏيندا خواه اها حق تي هجي خواه باطل تي، بلڪ اسلامي روح جي زوردار گهر اها آهي ته اڄ ڪنهن جي راءِ کي اوهين حق تي ڏسو ته انهي جو ساٿ ڏيو ۽ سڀاڻي ڪنهن ٻئي مسئلي ۾ جيڪڏهن انهي ساڳئي شخص جي راءِ اوهان جي نظر ۾ حق جي خلاف هجي ته انهي سان اختلاف ڪريو.

(۷) اسلام انصاف جي کاتي کي ڪامورن جي کاتو کان بلڪل آزاد رکيو ويو آهي، قاضيءَ (جج) جو ڪم آهي خدا جي قانون کي سندس بدن مٿان هلائڻ جو،

عدالت جي سرڪاري نبي امير يا خليفه جي نائب جي حيثيت سان نه، بلڪ الله عز و جل جي نائب جي حيثيت سان وهي ٿو، انڪري ڪورٽ ۾ هن جي اڳيان خود خليفه جي به ڪا وڌيڪ عزت نه آهي، ڪنهن به شخص کي پنهنجي هستي يا پنهنجي خاندان يا پنهنجي عهد جي سبب ڪان اهو حق حاصل نه آهي جو هن کي قاضيءَ جي اڳيان حاضر ٿيڻ کان معافي ڏني وڃي.

هڪڙو ڪهٽ درجي جو مزدور هڪ غريب هاري هڪ مسڪين فقير به انهي جو حق ٿو رکي ته وڏي شخص، اهڙي قدر، جو خود خليفه جي خلاف قاضيءَ جي ڪورٽ ۾ فرياد داخل ڪري سگهي ٿو! ۽ قاضيءَ کي پورا اختيار حاصل آهن ته جيڪڏهن مدعيءَ جو حق ثابت ٿي وڃي ته خدا تعاليٰ جو قانون خليفه تي به نڪ انهي طرح هلائي ڇڏي جيئن هڪ عام مسلمان تي هلائي ٿو.

اهڙيءَ طرح خليفه به پنهنجي ذات تي حيثيت ۾ ڪنهن خلاف شڪايت هجي ته هو پنهنجي حاڪمانا اختيار استعمال ڪري هاڻ انهي شڪايت کي دور ڪرڻ جو حق نه ٿو رکي بلڪ قانون موجب هو مجبور آهي ته هڪڙي عام شهري وانگر ڪورٽ جو دروازو کڙڪائي!

هن مختصر خطبه ۾ پنهنجي ه ه اهو موقع نه آهي جو

اسلامي اسٽيٽ جي تفصيلي صورت اوهان جي اڳيان
پيش ڪري سگهان، تنهنجي روح ۽ انهي طرز جي
ڪاروائيءَ کي پوري طرح سمجهڻ جي لاءِ نبي صلي
الله عليه وسلم ۽ خلفه ۽ راندين جي حڪومتي دور جا
مثال پيش ڪرڻ ضروري آهن ۽ ايتري گنجائش هتي
ڪانهي، تڏهن به مونکي اميد آهي ته جيڪي مون بيان
ڪيو آهي سو اسلامي طرز جي حڪومت جا وڌيڪو تصور
پيش ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي، و آخر دعوانا ان الحمد
لله رب العالمين —

اسلام پر ڳوٺ ۾ جامد مذهب نٿو آهي بلڪ هڪ تخريڪ آهي هن تخريڪ کي سمجهڻ لاءِ ذهنن کي اسلامي طريقي بنائڻ لاءِ هيٺ لکيل ڪتابن جو مطالعو نهايت ضروري آهي

- ۱۔ خطبات از سيد ابوالاعلىٰ مودودي ۲۰۰۰
- ۲۔ رسالہ دينيات " ۲۰۰۰۰
- ۳۔ جماعت اسلامي جو مقصد تاريخ ۱۰۰۰۰
- ۴۔ لا تحث على
- ۵۔ حقيقت اسلام " ۱۵۰۰
- ۶۔ صوم و صلاوة " ۱۲۰۰
- ۷۔ حج " ۱۲۰۰
- ۸۔ جہاد " ۱۲۰۰
- ۹۔ زکوٰۃ " ۱۲۰۰
- ۱۰۔ ويچارن جھڙيون ڳالهيون " ۲۰۰۰
- ۱۱۔ ايمان جي ڪسوٽي " ۲۰۰۰
- ۱۲۔ ڪلھون پاڪيءَ ڪلھون پليت " ۲۰۰۰
- ۱۳۔ ڪلھي پاڪي تي ايمان آڻڻ جو مقصد " ۲۰۰۰
- ۱۴۔ مسلمان ٿيڻ لاءِ علم جي ضرورت " ۲۰۰۰

۱۳. دين ۽ شريعت انر سيد ابوالاعلىٰ مودودي ۰-۲-۰
۱۵. ڪلمه طيبه جي معنى ۰-۲-۰
۱۶. مسلم ۽ ڪافر جو اصلي فرق " ۰-۲-۰
۱۷. خدا جي تابعداري " ۰-۲-۰
۱۸. مسلمان ڪنهن کي ٿا چون " ۰-۲-۰
۱۹. نماز انر ابوسليم محمد عبدالحئي ۰-۸-۰
۲۰. قرآني دعائون ۰-۲-۰
۲۱. قرآني دعائين (اردو) ۰-۲-۰
۲۲. حق جي گواهي انر سيد ابوالاعلىٰ مودودي ۰-۶-۰
۲۳. سلامتيءَ جو رستو " ۰-۶-۰
۲۴. اسلام جو سياسي نظريو " ۰-۹-۰

ملن جو پتو:

سنڌي اير الاشاعت جماعت اسلامي
والس روڊ سکر

سنڌي زبان ۾
تحريڪ اسلامي جو داغي

هفت روزہ دعوت سکر

حيدرآباد ۽ خيرپور ۾ ويزن ۾ پنهنجي باقاعدي اشاعت ۽
بلند معياري ڪري سڀني کان زياده مقبول آهي.

هن ۾

● مذهبي ● سياسي ● سماجي

مضامين کان سواءِ ستن ڏينهن جون ضروري ۽ اخبارون ۾

پيش ڪيون وينديون آهن

هفت روزہ دعوت سکر

ذهن کي اسلامي طرز تي بنائڻ لاءِ نهايت اثرائتي ۽ آهي
دعوت جو مطالعو هر سنڌي ڄاڻ واري لاءِ نهايت مفيد ۽ ضروري آهي
سالانه چنڊو ۴ روپيا * ششماهي ۳ روپيا * في ڇپي ۱ روپيا

هفت روزہ دعوت
والس روڊ سکر

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي گولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهتاڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)